

Uređenje i upravljanje vlastelinstvima u istočnoj Hrvatskoj u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća

Pavelić, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:752392>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Hrvatski jezik i književnost i povijest

MARKO PAVELIĆ

**Uređenje i upravljanje vlastelinstvima u istočnoj Hrvatskoj u 18. i
prvoj polovici 19. stoljeća**

Diplomski rad

izv. prof. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2018.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za Povijest -

Hrvatski jezik i književnost i povijest

Marko Pavelić

**Uređenje i upravljanje vlastelinstvima u istočnoj Hrvatskoj u 18. i
prvoj polovici 19. stoljeća**

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska ranonovovjekovna povijest

izv. prof. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2018

Sadržaj

SAŽETAK	4
1. UVOD	5
2. REFORME I MODERNIZACIJA HABSBUŠKE DRŽAVE	7
3. MONARHIJA I MODERNIZACIJA U ISTOČNOJ HRVATSKOJ – VRIJEME PROMJENA.....	16
4. OSNOVNA OBILJEŽJA I VAŽNOST VLASTELINSTAVA U ISTOČNOJ HRVATSKOJ	22
5. UREĐENJE I UPRAVLJANJE VLASTELINSTVIMA U ISTOČNOJ HRVATSKOJ	28
5.1 VUKOVARSKO VLASTELINSTVO	29
5.2. VALPOVAČKO VLASTELINSTVO.....	33
5.3 BELJSKO VLASTELINSTVO.....	39
6. ULOGA VLASTELINSTAVA U MODERNIZACIJI NA PROSTORU ISTOČNE HRVATSKE	44
7. ZAKLJUČAK	49
8. LITERATURA	51

SAŽETAK

Habsburška Monarhija u 18. stoljeću zahvaćena je brojnim i korjenitim upravnim i ekonomskim reformama. Iz konglomerata različitih zemalja ona se pretvara u državu s razvijenom administracijom i birokratskim aparatom pri čemu je duh prosvjetiteljstva kao i ekonomska politika kameralizma igrala veliku ulogu. Reformske zahvate uvjetovali su troškovi ratova i potreba za održavanjem stalne vojske, a oni mogu poslužiti i kao svojevrsna razdjelnica u etapama reformi. Razdoblje nakon Prvog rata za austrijsko naslijeđe (1740. -1748.) obilježava uvođenje tarifa, izgradnja poreznog sustava i administracije kao i porezni ustupci staležima u mađarskim zemljama. Razvoj se ubrzava nakon Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.), a karakterizira ga centralizacija i podizanje produktivnosti. Među najvažnije reformske zahvate ubrajaju se: uvođenje porezne administracije, uređivanje ekonomskih odnosa feudalac-seljak, stvaranje upravne birokracije te povećavanje produktivnosti u skladu s idejama kameralizma. Prostor istočne Hrvatske kao dio habsburških zemalja bio je integriran u sustav Monarhije te je sve ove procese moguće pronaći i na lokalnoj razini, iako je razvoj bio sporiji i teži nego u ostatku Monarhije. Složeni problemi koji su uzrokovali sporost i poteškoće u razvoju bili su uspostava administracije i kameralizacija, te napetosti između seljaka i vlastelina. Ti problemi bili su izraženiji u odnosu na razvijenija područja Monarhije. Ipak, ustrojena je fiskalna birokracija, vodeću ulogu preuzima novo plemstvo, urbarijalni zakon uređuje odnose vlastele i seljaštva, te se povećava broj stanovnika, trgovina i proizvodnja. Istočna Hrvatska u 18. stoljeću primjer je provincijalne modernizacije. Manoralno gospodarstvo bilo je osnova razvoja, a njegovi karakteristični problemi na razini Monarhije izraženi su i na lokalnoj mikrorazini.

Ključne riječi: Habsburška Monarhija, vlastelinstvo, istočna Hrvatska, 18. stoljeće, reforme

1. UVOD

Osamnaesto stoljeće vrijeme je korjenitih političkih, ekonomskih, društvenih i ideoloških promjena na čitavom europskom kontinentu, a njima je presudno zahvaćena i Habsburška Monarhija. Na početku stoljeća, Habsburško Carstvo zapravo je niz različitih kraljevina, vojvodstava i drugih pokrajina međusobno povezanih jedino osobom suverena, čija su se pak moć i položaj uvelike razlikovali od jedne do druge provincije Carstva. Zahtjevi narednog stoljeća, ponajprije oni financijski, ali i društveni, zahtijevali su širok proces reforme i modernizacije Monarhije. Pred vladare su stavili zadatak pretvaranja konglomerata zemalja u državu, a potom i njenog jačanja. Duh prosvjetiteljstva, kao i pojava novih ekonomskih politika, pružili su vladarima potrebnu ideološku podlogu za reformu. No, s obzirom na heterogenost Carstva, reformski proces nije mogao teći istovjetno niti s istim učincima u svim njegovim dijelovima. Takav prostor bila je istočna Hrvatska, pravno dio Kraljevine Hrvatske i Slavonije, te time u sklopu Ugarske krune, odnosno Zemalja Krune sv. Stjepana. Oslobođena od Turaka i uključena u Carstvo na samom početku stoljeća predstavljala je specifičan primjer modernizacije habsburškog režima već samim time što je njena prošlost, predturska i turska, zbrisana, pa je kao svojevrsna *terra incognita* bila sasvim otvoren prostor za reforme i modernizaciju Bečkog dvora. Ipak, ta činjenica nosila je i svoje materijalno i razvojno breme, istočna Hrvatska će biti i ostati jedan od nerazvijenijih dijelova Monarhije, a modernizacija će teći sporo i s vrlo mnogo poteškoća. Ovaj rad pokušat će ustanoviti sličnosti i razlike tih procesa s onima na području cijele Monarhije, te kako se njihov utjecaj očitovao na mikrorazini, kroz upravne reforme, prosvjetiteljsku modernizaciju i odnosima na manoralnim veleposjedima.

Prvo poglavlje prikazat će proces modernizacije Habsburške Monarhije koju je vodila carska vlast, uvjetovanu financijskim potrebama i idejama prosvjetiteljstva i katedralizma, a koje se očituju u uvođenju porezne administracije, uređivanju odnosa feudalac-seljak, stvaranju upravne birokracije te, na koncu, nastojanjima da se poveća produktivnost i bogatstvo same države. Drugo poglavlje modernizaciju će prikazati u istočnoj Hrvatskoj s naglaskom na Kraljevinu Slavoniju, problematizirajući pri tome uklapanje provincije u upravni sustav Monarhije te izgradnju porezne i upravne administracije kao autentičan lokalni odraz globalne centralizacijske politike. Treće poglavlje obrazlaže tezu da je manoralno gospodarstvo osnovna ekonomska jedinica u istočnoj Hrvatskoj. Opisuje proces dekameralizacije te problematizira interese carske administracije i nove vlastele prikazujući kako su se one lomile na odnosima vlasnika i podložnog seljaštva. Četvrto poglavlje opisuje način na koji su vlastelinstva bila

uređena te kako je njima upravljano, pri tome opisujući razvoj Vukovarskog i Valpovačkog vlastelinstva u Slavoniji te Beljskog vlastelinstva u Baranji. U njemu je prikazan razvoj uprave kao i sastav vlastelinskih prihoda, time određujući najvažnije gospodarske grane na posjedu. Peto poglavlje prikazuje bazu i proces modernizacije agrarnih tehnika oslanjajući se na zapise pripadnika carske administracije i novog plemstva, poimence Friedricha Wilhelma von Taubea, Matije Antuna Reljkovića i iznimno aktivnog veleposjednika, Ivana Kapistrana Adamovića.

Nedvojbeno je da je istočna Hrvatska bila na periferiji modernizacije Monarhije te su postojali složeni problemi koji su uzrokovali sporost i poteškoće u razvoju - uklapanje u Monarhiju i kameralizacija, veleposjedi, napetosti seljak-vlastelin. Ti problemi su bili izraženiji u odnosu na razvijenija područja Monarhije.

Uspostavivši tako širi okvir modernizacijskih i razvojnih procesa u Monarhiji, ovaj rad promotrit će njihov utjecaj na provinciju Carstva. Analizirat će praktičnu provedbu carske politike, kao i poteškoće s kojima se susretala na mikrorazini uzevši pri tome u obzir modernizaciju i razvoj, ali i odnose administracije, zemljoposjednika i seljaštva na pojedinom vlastelinstvu.

2. REFORME I MODERNIZACIJA HABSBUŠKE DRŽAVE

Osamnaesto stoljeće vrijeme je duge i korjenite promjene zapadne civilizacije. Stoljeće je to rata i otkrića i kraljevstava, ali i stoljeće u kojemu feudalizam sve više ustupa mjesto kapitalizmu, stoljeće agrarne i industrijske revolucije i prosvjetiteljskih ideja koje će zauvijek promijeniti svijet. U državnom smislu to je vrijeme pretvaranja monarhija, ujedinjenih jedino osobom vladara, u modernu državu unatoč administrativnim, tradicijskim, vjerskim, jezičnim, etničkim i drugim različitostima.

Konglomerat različitih zemalja u središnjoj i istočnoj Europi pod vlašću obitelji Habsburg zauzima posebno mjesto u proučavanju tog procesa. Brojne države i posjedi obitelji razlomljeni su po cijeloj Europi, upravljani vlastitim običajima, nagodbama s carem i zakonima, u vlasti lokalnog plemstva i vezana jedna za druge jedino osobom vladara.¹

Veliki turski rat (1662. – 1699.), suparništvo s Francuskom, gubitak španjolske krune te diplomatska borba za priznanje Pragmatične sankcije ukazali su na potrebu za uzdržavanjem stalne vojske, ali i na zastarjelost i slabost Monarhije. Gotovo cijela vladavina Karla VI. posvećena je osiguravanju njenog preživljavanja kroz Pragmatičnu sankciju i ustupke njenim mnogobrojnim sastavnicama. Održavanje Monarhije zahtijevalo je golema financijska sredstva te stavilo pred vladare složeni zadatak konsolidacije teritorija i izgradnju državne i administrativne uprave, na starim kao i novoosvojenim područjima, koja bi mogla podnijeti financijske zahtjeve novog stoljeća. Da bi preživjela Habsburška Monarhija je morala restrukturirati samu sebe na upravnom i političkom, ekonomskom, kulturnom, vojnom pa i ideološkom polju.²

Pojedinačne reforme i pokušaje da se Carstvo centralizira vladavina Marije Terezije, od 1740. do 1780., pretvorila je u niz postepenih, ali kontinuiranih i dalekosežnih reformi. Prvenstveni uspjeh bilo je konačno pretvaranje lokalnog, zemljoposjedničkog plemstva u dvorsko, činovničko plemstvo koje je svoje posjede dugovalo izravno vladaru i služenju državi. Izgradnja administracije i poreznog sustava značila je povećanje administrativnih položaja na koje je moglo doći novo plemstvo, ali i nastajanje centraliziranog birokratskog aparata koji je mogao provoditi zakone i odredbe od ekonomije do lokalne uprave i školstva. Visoko plemstvo, u manjem ili većem opsegu, bilo je uključeno u poredak Carstva visokim položajem na dvoru,

¹ Evans, Robert, John, Weston, *Austria, Hungary and the Habsburgs Central Europe 1683-1867*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 196

² Fichtner, Sutter, Paula, *The Habsburg Monarchy, 1490-1848 Attributes of Empire*, PALGRAVE MACMILLAN, Hampshire, 2003., str. 67

nagradama, te brojnim političkim i privatnim vezama s vladarskom dinastijom. Druga velika promjena bila je ona ideološka, obilježena shvaćanjem države i monarhijske vlasti kao vlasti za opće dobro i napredak. Vladar postoji kako bi unaprijedio državu i živote svojih podanika. Ta prosvjetiteljska ideja javlja se u vrijeme Marije Terezije, a ostat će konstanta u carskoj ideologiji.³ Vrijeme 18. stoljeća možda najbolje opisuje rečenica Tobiasa Philippa Freiherra von Geblera, jednog od najvećih austrijskih prosvjetitelja: „*Malo po malo država mora raditi na tome da postane narod.*“⁴ Tu novu zadaću vladara i države najbolje opisuju riječi samog Josipa II. prenesene na engleski u knjizi Dereka Bealesa:

„The idea of being able to do good and render one’s subjects happy is undoubtedly the finest and the only attractive aspect of power, as it is the most powerful spur for any feeling and honest man. It is rarely possible to look after the happiness of individuals without spoiling the whole, and it is apparent that under good laws and a good system, founded and regulated in accordance with the spirit and character of the nation as well as the geographical position of the State, each citizen ought to find a way of being happy if he has intelligence and is willing to take the trouble – the sovereign being the upholder of the laws and the shield protecting them against any violence, administering the money entrusted to him by his subjects simply and solely for this purpose.“⁵

Postavivši u odnos feudalno-tradicionalni i kapitalističko-građanski sustav Igor Karaman polazi od teze da je Habsburška Monarhija kroz 18. stoljeće primjer etatiističkog prijelaznog sustava. Uzevši cjelokupnu ljudsku povijest kao postupni razvoj brojnih modernizacijskih procesa, taj sustav je nužni instrument prijelaza jednog u drugi društveno-historijski proces, a ostvaruje se kroz napredak na području materijalne proizvodnje. U feudalnom sustavu proizvodnja ovisi o širenju sirovinske osnovice, odnosno agrarne površine, dok se širenje u kapitalizmu ostvaruje ponajprije širenjem tehničke osnovice koja pak ovisi o akumulaciji kapitala i ulaganju. Nositelj starog poretka tako je zemljoposjedničko plemstvo, dok nositelj novoga postaje bogato građanstvo. Kako se novi sustav već počinje razvijati u okvirima staroga nužna mu je pomoć države, budući da stari poredak omogućava pojavu, ali ne i punu afirmaciju značajki novoga, te mu je potrebna pomoć kako bi zamijenio stari sustav u njegovoj cjelovitosti. U ovom slučaju to je bila pojava apsolutističkog načina vladavine. Tako središnji državni faktori izravno utječu na ekonomsko-socijalni položaj seljaštva te potiču

³ Evans, Robert, John, Weston, *Austria, Hungary and the Habsburgs Central Europe 1683-1867*, str.18-19

⁴ Isto, str. 61

⁵ Baeles, Derek, *Enlightenment and reform in eighteenth century Europe*, International Library of historical studies, IB TAURIS, London, 2005., str. 77

modernizaciju proizvodnje djelujući kroz javnu upravu i inicijalno vođeni, ne kapitalističkom klasom, nego stručnim činovništvom u državnoj službi.⁶

Ipak proces reforme nije tekao glatko i bez poteškoća. Već za vrijeme vladavine Marije Terezije na površinu izbija kasnija dualnost Monarhije. Kada je Fridrik II. ušao u Šlesku te započeo Prvi šleski rat (1740. – 1742.), Ugarska je bila ta kojoj se nova vladarica obratila za pomoć. Obećavši zauvijek izuzeti plemstvo od obveze plaćanja poreza te uključiti određene oslobođene krajeve u vlast Sabora, osobno se pojavivši s novorođenim Josipom II. pred Saborom, dobila je podršku ugarskih staleža. Iako su materijalna obećanja, koja su trebala omogućiti podizanje vojske od stotinu tisuća ljudi, ostala velikim djelom neispunjena, podrška Ugarske omogućila je carici da povрати povjerenje svojih drugih zemalja te spriječi raspad Monarhije.⁷

Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.) je teško zadužio Monarhiju. Državni dug 1763. godine iznosio je tri stotine milijuna forinti, a kamata od 63 milijuna forinti gotovo polovicu državnih prihoda. Povećanje poreznih prihoda bilo je pitanje od najveće važnosti. Fiskalizacija koja je obilježila prvu polovicu stoljeća omogućila je bolju kontrolu i povećala porezne prihode, ali nije učinila ništa po pitanju povećanja same produktivnosti ekonomskog sustava, te time i porezne baze. Povećanje poreza značilo je i povećanje obveza seljačkog stanovništva na vlastelinstvima, a time i njegovog nezadovoljstva.⁸

Odnosi dinastije i ugarskih staleža očitovali su se u administrativnim reformama i načinu na koje su one provođene. Nemogućnost centralizacije pod izravnim nadzorom Beča u prvi plan je stavila agrarnu, ekonomsku reformu. Ona je zahvatila Ugarsku već 1764. godine, kada je carica suočena s teškim financijskim stanjem tražila od staleža povećanje kontribucije. Plemstvo je inzistiralo na vlastitim žalbama u 228 točaka, na što je carica odgovorila stavljanjem materijalnog položaja seljaka te njegovo poboljšanje u prvi plan svoje politike. Seljački nemiri, kao i brojne pritužbe, omogućile su vlasti da nametne i diktira rješenja, prvo komisijama i deputacijama, te na koncu univerzalnim zakonima koji su regulirali i ujednačavali na području cijele države, odnosno urbarijalnom regulacijom iz 1767.⁹

U skladu s idejama prosvjetiteljstva, snažna vojska zahtijevala je snažno i mnogobrojno seljaštvo, koje je omogućavalo regrutaciju i popunu ljudstva, kao i ekonomski snažnu državu. Poboljšanje radnih uvjeta i života seljaka postalo je tako važno pitanje za državnu

⁶ Karaman, Igor, *Hrvatska na pragu modernizacije 1750-1918.*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2000., str. 50-56

⁷ Fichtner, Sutter, Paula, *The Habsburg Monarchy, 1490-1848 Attributes of Empire*, str. 65

⁸ Isto, str. 68-70

⁹ Evans, Robert, John, Weston, *Austria, Hungary and the Habsburgs Central Europe 1683-1867*, str. 20

administraciju. Na krunskim posjedima od 70-ih godina smanjena je tlaka, a 1775. u potpunosti ukinuta u korist novčanih davanja. Ti potezi trebali su poslužiti kao primjer i ostalim velikim veleposjednicima na području Monarhije. U nekim predjelima Monarhije, kao što je to Gornja Austrija, novčana davanja gotovo su istisnula prisilni rad, dok su brojni bogati veleposjednici i sami počeli provoditi taj sustav, želeći povećati proizvodnju i financijsku isplativost svojih posjeda.¹⁰

Time država preuzima svojevrsnu ulogu dadilje pri modernizaciji društva, a kroz njeno reformno činovništvo očituje se sprega dvaju viših slojeva društva, merkantilno orijentiranog zemljoposjedničkog plemstva i trgovačkog građanstva. Iako vezani za tradicionalni poredak, njihovi interesi usmjeravaju se sve više prema afirmaciji novoga sustava.¹¹

Kao primjer mogu poslužiti Paul Festetics III., potomak stare plemićke obitelji i Ferenc Balassa, pripadnik novog administrativnog staleža. Upravo oni posreduju između vladara i velikaša. Prvi s idejom usklađivanja i propisivanja vlastelinskih odnosa, a drugi praktičnog mehanizma određivanja visine poreza na temelju optimalnog seljačkog posjeda (sesije) i s obzirom na kvalitetu zemlje. Novi administrativni kadar tako je donosio odluke u Beču, bio u miješanoj urbarijalnoj komisiji, implementirao njene odluke i nadzirao njihovo provođenje. Do 1770. proces je bio dovoljno razrađen za brojne odredbe zvane *normalia* koje nisu imale snagu zakona (budući da ih nije sankcionirao sabor), ali su se provodile na lokalnoj razini, a ticale su se područja od obrazovanja do sudstva.¹² Uklapanje vodećeg plemstva u centralizam i nagli razvoj otupio je oštricu otpora koji je u Ugarskoj bio žestok i postojan. On je ponajprije došao kroz razvoj autohtonog vodstva i pozivanje na elemente državnog prava iz kojega će se u naredno vrijeme izroditi nacionalni pokreti.¹³

Važnost plemstva osigurao je i nedostatak razvijenih gradskih elita koje su mogle popuniti njihovo administrativno, ali i financijsko mjesto. Zemlje Krune sv. Stjepana u sastav Monarhije ušle su teško poharane ratom, a čak i u češkim zemljama, najbogatijim u Monarhiji, većina ekonomske snage nije ležala u manufakturama, nego u velikim zemljoposjednicima, tim više što je porezno opterećenje najviše pogađalo upravo seljake. Početkom 18. stoljeća dolazi do oporavka češke manufakture i industrijskog i trgovinskog zamaha, a ne čudi da on više nije bio u rukama građanstva, nego upravo velikaša koji su imali dovoljna financijska sredstva da pokrenu tu novu proizvodnju.¹⁴

¹⁰ Fichtner, Sutter, Paula, *The Habsburg Monarchy, 1490-1848 Attributes of Empire*, str. 71-72

¹¹ Karaman, Igor, *Hrvatska na pragu modernizacije 1750-1918.*, str. 67

¹² Evans, Robert, John, Weston, *Austria, Hungary and the Habsburgs Central Europe 1683-1867*, str. 22

¹³ Isto, str. 106

¹⁴ Isto, str. 88

Češka, odnosno zemlje Bohemije, Moravske i Šleske, bile su najrazvijeniji dio države i činile gotovo polovicu svih prihoda Monarhije. Ne čudi stoga što je gubitak Šleske teško pogodio Monarhiju, niti da je upravo uključivanje Bohemije u centralizirani sustav administracije bio prvi korak koji je Marija Terezija poduzela. Tako su 1743. spojene Bohemska i Austrijska kancelarija te ujednačeno sudstvo u jedan centralizirani sustav čiji vrhovni sud se nalazio u Beču. Reorganizacija lokalne uprave te smanjivanje uloge staleža u upravljanju kraljevinom omogućila je dodatno učvršćivanje vlasti, ali i nametanje poreza plemstvu i vjerskim organizacijama. Tom vrlo brzom i efikasnom podvrgavanju Bohemije pomoglo je i visoko, administrativno plemstvo, koje kroz cijeli proces zauzima vodeća mjesta, čak i u vrijeme vladavine Josipa II., kada staleži nisu uopće sudjelovali u vlasti.¹⁵

Premoć velikih zemljoposjeda dovela je do povećanja radnih obveza kmetova na vlastelinstvima. Poskupljenje cijene žita u 18. stoljeću, trgovina i želja za povećanjem prihoda vlastelinstava povećala je dane obveznog rada, a pojava izravnog oduzimanja zemlje kmetovima i njeno uključivanje u alodij također je izazivala žalbe seljaštva. Tlaka se s tri dana na nekim vlastelinstvima podiže na šest, a dugotrajni zajmovi zemlje pretvaraju se u kratkotrajne. Carica je reagirala ograničivši broj radnih dana na tri, te zabranivši podizanje cijena za zakup zemljišta, ali je omogućila naplatu za pašnjake i drvo za ogrjev koji su prije bili besplatni. Ograničenje obveznog rada ipak nije bitno utjecalo na položaj velikih veleposjednika. Kada je cijena rada u manufakturama skočila, brojni plemići iz njih su premještali radnike u poljoprivredu ili šumarstvo od kojih su također crpili velike prihode. Sama veličina posjeda i količina kapitala kojom su raspolagali davala im je mogućnost da nadoknade većinu gubitaka. Za usporedbu, oko stotinu obitelji iz Bohemije imalo je godišnje prihode od pedeset do stotinu tisuća forinti, dok je u Brandenburg, centralnom posjedu Pruske, samo jedna obitelj ostvarivala takve prihode.¹⁶

Poslije Sedmogodišnjeg rata, modernizacija Habsburških zemalja je ubrzana, a državna administracija proširena na niz područja života kao što su zdravstvo i školstvo te zauzela aktivnu ulogu u poticanju širenja novih tehnologija te eksperimentiranju s njima. Češke zemlje su i ovdje bile predvodnice, doživjevši nagli uspon manufakturne proizvodnje, posebice u proizvodnji tekstila. Masovna proizvodnja koncentrirana kod Brna u Moravskoj te na sjeveru Praga dosegla je već 1780-ih broj od 200 000 radnika.¹⁷

¹⁵ Isto, str 92

¹⁶ Fichtner, Sutter, Paula, *The Habsburg Monarchy, 1490-1848 Attributes of Empire*, str. 72-74

¹⁷ Evans, Robert, John, Weston, *Austria, Hungary and the Habsburgs Central Europe 1683-1867*, str 92-94

Dominantna ekonomska doktrina 18. stoljeća bio je merkantilizam, zasnovan na ideji da je svrha ekonomije države puniti državnu blagajnu i povećavati njen proračun. U Srednjoj Europi nazvan kameralizam, postao je dominantna njemačka ekonomska ideologija koja je bitno utjecala na budući razvoj ekonomske misli na prostoru Monarhije. Država aktivno ulazi na područje ekonomije, kroz zajmove poduzetnicima, obrazovanje potrebnih radnika, ali i ulaganje u tvornice, poljoprivredna imanja i rudnike u vlasništvu države.¹⁸

Zadatak države bio je poticati domaću proizvodnju i izvoz u druge zemlje te tako povećavati materijalnu bazu, ali i ubirati nove i veće poreze na carinama, s ciljem stvaranja ekonomski neovisne države, fiskalne i proizvodne unije koja bi mogla izdržati financijske pritiske, ali i uvećavati svoje bogatstvo.¹⁹

U samoj Monarhiji kameralizam se razvijao bitno sporije i slabije nego u susjednim zemljama, ponajprije u Pruskoj. I dalje su se vladari Monarhije oslanjali na brojne carine i tarife, poreze prikupljene od stanovništva i kontribucije staleža i državne monopole, koji nisu mogli zadovoljiti državne potrebe i čija visine je često bila ovisna o političkoj podršci plemstva te time teško ostvariva.²⁰

Ipak politika kameralizma uspjela je postići fiskalnu konsolidaciju državnog proračuna, stvoriti birokraciju koja je mogla prikupljati i nadzirati državne prihode, smanjiti unutarnje carine i tarife, provoditi ujednačenje mjera, zakona i valuta te omogućila početke javnih službi i obrazovnog sustava. Potreba za nadzorom trgovine, pokušaji smanjenja uvoza i povećanja izvoza, kao i određivanje carina, uzrokovali su i organizaciju državne granice.²¹

Proces izgradnje administracije u duhu prosvjetiteljskih ideja vidljiv je u naglom razvoju i širenju kartografije. Težnja za egzaktnim i točnim određenjem prirode s jedne strane, a s druge potreba države da uspostavi efikasnu poreznu bazu i ustanovi postojeće resurse, dovela je do izrade preciznih karata na kojima su revno bilježene državne, kraljevinske i lokalne granice. Pojam granice oštro mijenja princip po kojemu su države zauzimale čitave pokrajine ili kraljevine, zajedno s već postojećim lokalnim podjelama, te ga postavlja na državnu razinu. Precizne karte predstavljaju važnu dimenziju prosvijećenog apsolutizma, budući da podižu pojmove dotada vezane za lokalnu upravu, kao što je sigurnost, regulacija i socijalne ustanove na univerzalni okvir teritorijalne države.²²

¹⁸ McNabb, David E., *A Comparative history of commerce and industry, volume I - Four paths to an industrialized World*, Palgrave Macmillan US, New York, 2016., str. 120.

¹⁹ Fichtner, Sutter, Paula, *The Habsburg Monarchy, 1490-1848 Attributes of Empire*, 70

²⁰ McNabb, David E., *A Comparative history of commerce and industry, volume I - Four paths to an industrialized World*, Palgrave Macmillan US, New York, 2016., str. 122

²¹ Isto, str. 123

²² Evans, Robert, John, Weston, *Austria, Hungary and the Habsburgs Central Europe 1683-1867*, str 118-121

Granica više nije mutna, povijesna ili prirodna, nego umjetna, određena i iscrtana na karti od strane komisije, ureda ili druge administracije, a služi potrebama države. Ugarske zemlje dobar su primjer. Osmansko Carstvo izbrisalo je stare granice i podjele u Zemljama Krune sv. Stjepana, formirajući vlastite upravne i teritorijalne jedinice, dok su se kršćanske sile, smatrajući gubitke privremenima, držale prošlih granica. U stvarnosti je čitava zemlja bila poharana ratnim djelovanjima te kroz čitavo 16. i 17. stoljeće nije bilo moguće uspostaviti bilo kakvu trajnu ili stabilnu granicu. Tek od 1690-ih, kada je osmanska prijetnja otklonjena, a područje definitivno prešlo u sastav Monarhije, bilo je moguće stvoriti jasnu granicu. Međutim, ta granica bila je dogovorena, određena na teritoriju poharanom ratom, a prvenstveno je odgovarala strateškim ciljevima Monarhije. Formiranje Vojne granice bilo je vođeno vojnim potrebama te je izostavilo povijesne granice, lokalne strukture vlasti, uključujući ovdje i vlastelinstva kao upravne i ekonomske subjekte.²³

Razvoj habsburške države kroz 18. stoljeće može se opisati kroz jačanje centralne vlasti i formiranje upravljačke administracije. Iako je Beč barokna, europska prijestolnica, njemačke zemlje kao i nasljeđe Svetog Rimskog Carstva gube na važnosti. Dvije okosnice carstva postaju Bohemija, kao najbogatija i najnaprednija pokrajina, te Ugarska kao teritorijalno najveća i najnaseljenija, ali ekonomski neiskorištena polovica Monarhije.²⁴

Kameralistička politika postaje centralna misija Marije Terezije i njene vladavine. Ustrojeno je središnje državno tijelo koje je nadziralo i poticalo trgovinu, dok su raznim povlasticama privlačeni stranci. Habsburške zemlje su bile shvaćane kao kontinentalno kolonijalno carstvo čiji bi industrijski i proizvodni kompleks bio smješten u zapadnim, razvijenijim zemljama, dok bi istočni posjedi služili kao poljoprivredna baza. Iako, idejno moguć, u praksi sustav nije bio stabilan. Austrijske i češke zemlje su ujedinjene u carinsku uniju, a talijanski posjedi i Ugarska ostali su u potpunosti van novog carinskog sustava. Carica je tim potezom, kažnjeničkim, koliko i ekonomskim, također povećala vlastite prihode, budući da je, nakon gubitka Šleske, Ugarska uvozila željezo i tekstil iz Gornje Austrije. Nestabilnost sustava je bila uvjetovana i time da su brojne zemlje zadržale svoja stara tržišta. Pokrajine, kao što su Kranjska i Štajerska, većinu svoje proizvodnje nisu usmjeravale na domaće tržište nego i dalje na Sredozemlje.²⁵

Bohemija je brzo i učinkovito centralizirana te stavljena pod vlast Beča, njeno plemstvo se uklopilo na dvor, a staleške institucije i okvir državnosti su oslabili. Ugarska je nasuprot tom

²³ Isto, str. 123-124

²⁴ Isto, str 196

²⁵ Fichtner, Sutter, Paula, *The Habsburg Monarchy, 1490-1848 Attributes of Empire*, str. 71

sačuvala svoju državnost, njene staleške institucije sačuvala su svoj utjecaj i moć, ali se zato trajno smjestila na periferiju modernizacije habsburškog režima.²⁶

Razdoblje 1780. - 1792. obilježava naziv jozefinizam, a odnosi se na vladavinu Josipa II. (1780. - 1790.) i dovodi do izravnog sukoba državne administracije vođene prosvjetiteljstvom s tradicionalnim poretkom i plemstvom. Iako nastavljajući politiku Marije Terezije, u smislu izgradnje Monarhije u jednu državu, reforme Josipa II. bile su radikalne i mnogobrojne. Plemičkom staležu uvedeni su porezi i umnogome umanjena moć i utjecaj, a terezijanski dvor zamijenila je birokracija s patentima i odredbama koje su ulazile u sve sfere života građana Carstva. Crkva je podvrgnuta državnom autoritetu, a car je kontrolirao sva crkvena pitanja osim onih sakramentalne naravi. Trećina od više od dvije tisuće samostana je ugašena, a njihovi posjedi zaplijenjeni. Gotovo sve mjere cenzure su ukinute, a vjerska tolerancija uvedena je za protestante, pravoslavce, židove i ostale vjere u katoličkoj Monarhiji. Oštra centralizacija i namjera da izgradi jedan upravni aparat u centraliziranoj državi značila je i poništavanje prava i posebnosti ugarskih i belgijskih zemalja, kao i uvođenje njemačkog kao službenog jezika. Sve te reforme izazvale su veliko neprijateljstvo krupnog i sitnog plemstva, kao i tradicionalnih državnih institucija u zemljama Carstva.²⁷

Njegovu vladavinu u Ugarskoj tako je obilježio oštar sukob s plemičkim staležima kraljevstva, ukidanje tradicionalnih županija i formiranje novih okruga te uvođenje njemačkog kao administrativnog jezika. Inzistirao je na poništavanju plemičkog izuzeća od poreza da bi se ukinule carine i kraljevstvu omogućila ravnopravnost u ekonomskoj razmjeni s ostalim zemljama Monarhije. Ta nastojanja mogu se pronaći još u vremenu kada je bio suvladar s Marijom Terezijom i to u njegovim mladenačkim *Reveriesima* i memorandumima u kojima car iznosi svoja razmišljanja i planove za uređenje Monarhije. Njegovo odbijanje da se okruni za kralja Ugarske i položi kraljevsku zakletvu tako su simbol reformatorske i radikalne politike.²⁸

Na pitanje kontinuiteta ili raskola u reformskom djelovanju Marije Terezije i Josipa II. odgovor nudi Karaman stavljajući ih u već spomenuti odnos prijelaznog razdoblja. Terezijanizam je tako inicijalni impuls modernizacije, utemeljen na prosvjetiteljskoj reformi koja se oslanja na inkluziju što širih modernizacijskih slojeva i vodi računa o stvarnim prilikama i ograničenjima dosegnutog stupnja razvoja. Jozefinizam ih pak odbacuje u korist doktriniranoj afirmaciji prosvjetiteljskog svjetonazora te zatvara modernizaciju u okvir cjelovite države kao

²⁶ Evans, Robert, John, Weston, *Austria, Hungary and the Habsburgs Central Europe 1683-1867*, str. 196-197

²⁷ Baeles, Derek, *Enlightenment and reform in eighteenth century Europe*, str. 97-98

²⁸ Isto, str. 168

svrhe samoj sebi. Time zapravo onemogućava inkluziju različitih faktora modernizacije u korist doktrine.²⁹

Otpor staleža, kao i vanjskopolitička kriza, natjerali su Josipa II. da prije smrti 1790. povuče većinu svojih reformi, a njegov nasljednik Leopold I. (1747. – 1792.), pod pritiskom nezadovoljstva, morao ih je potvrditi. Golemi reformski pothvat Josipa II. tako je zaustavljen, a Monarhija se nužno preobrazila iz voditelja modernizacije u njenog kočničara.

²⁹ Karaman, Igor, *Hrvatska na pragu modernizacije 1750-1918.*, str. 63-64

3. MONARHIJA I MODERNIZACIJA U ISTOČNOJ HRVATSKOJ – VRIJEME PROMJENA

Sklapanje mira u Srijemskim Karlovcima po završetku Velikog turskog rata 1699., osim definitivnog oslobađanja Slavonije i drugih velikih područja Monarhije, značilo je kraj turske prijetnje na ovim prostorima. Iako će ratnih zbivanja i povremenih upada i dalje biti oni više neće znatnije utjecati na razvoj same istočne Hrvatske.³⁰

Povratak pod habsburšku vlast 1691. i prestanak osmanske prijetnje za novooslobođene zemlje značio je i početak njihove integracije u administrativni sustav Monarhije, te naglasak na ekonomsko i gospodarsko uzdizanje zapuštenih i opustošenih zemalja. Prostor istočne Hrvatske je, nakon dugog procesa ratovanja, nemirnih granica i njihovih učestalih promjena, početak 18. stoljeća dočekaao teško opterećen njihovim posljedicama. Zapuštena i neobrađena zemlja, opustošenost i raseljenost stanovništva, kao i administracija u nastajanju, značila je i gospodarsku zaostalost, manjak radne snage, mnogo napuštene zemlje, nesigurne putove i slabost trgovine.³¹

Neposredno nakon sklapanja mira administrativnu upravu nad područjem istočne Hrvatske preuzimaju Dvorska komora i Dvorsko ratno vijeće sa zadatkom uvođenja nove administracije, organizacije jedinica lokalne uprave, premjeravanjem i parcelizacijom zemlje, stvaranjem i podjelom vlastelinstava u civilnoj Slavoniji i Baranji te stvaranju učinkovitog poreznog sustava. Osnovno načelo pri tomu je bilo čijim oružjem je osvojeno neko područje.³²

Od samog početka uređenje i ingerencija nad novooslobođenim područjima bila je područje interesa više političkih subjekata u Carstvu. Hrvatski Sabor ponajprije je bio zainteresiran za njenu reinkorporaciju u Trojednu Kraljevinu i pod ingerenciju bana. Različito plemstvo, koje je u ratovima ostalo bez posjeda ili je imalo nasljedno pravo na posjede u Slavoniji, bilo je zainteresirano za njihov povratak i proširenje vlastite uprave nad tim područjima, a državna administracija, opterećena troškovima rata, prvenstveno zainteresirana za stvaranje pouzdane porezne baze, budući da su troškovi dvorske blagajne uvelike

³⁰ Vitek, Darko, "Istočna Hrvatska", *U potrazi za mirom i blagostanje, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013., str. 286

³¹ Mažuran, Ive, *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine, 1698. i 1702. godine*, Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1989., str. 19

³² Sršan, Stjepan, *Inkorporacija Srijema i Donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljanje civilne vlasti 1745. godine*, Godišnjak 12 ogranka Matice hrvatske Vinkovci za 1994., Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, Vinkovci, 1995., str. 65.

premašivali prihode. Car je također vidio mogućnost nagrađivanja zaslužnog plemstva novima posjedima kao i njihovom prodajom koja je omogućavala brzi priljev većih novčanih iznosa.³³

Na području istočne Hrvatske tako su se prelamali interesi vojske, komore i staleškog plemstva, a to je za opustošenu provinciju značilo vojnu okupaciju, brojne političke sukobe, preklapanje ovlasti i interesa različitih institucija, što je na koncu uvelike otežavalo proces integracije i oporavka.³⁴

Izgradnja administrativnog aparata u Slavoniji išla je sporo i uz mnogo poteškoća. Prvi pokušaj uspostavljanja komorske uprave seže u 1697. te se očituje u radu komisije pod upravom grofa Ferdinanda Carla Caraffe di Stigliana. Komisija je imala zadatak organizirati upravu i porezni sustav te razdvojiti vojnu i civilnu vlast, a svoje je ciljeve uspjela ostvariti tek djelomično. Uspostavljena uprava nije bila dovoljna za razdvajanje civilne i vojne vlasti. Bečki dvor je poslao drugu komisiju 1701. pod grofom Ottom Christophorom Volckromom, ali ni ona nije uspjela učinkovito razdvojiti dvije uprave. Stoga je, 1702., ponovno poslana komisija na čelu s grofom Caraffom di Stiglianom, a ona je na koncu uspjela organizirati komorsku upravu, razdvojiti civilnu i vojnu upravu, urediti porezni sustav i uvesti prve vlasnike na nova vlastelinstva. Djelovanje komisije rezultiralo je stvaranjem Komorske inspekcije za Slavoniju na čelu s Alexanderom von Kallaneckom, koja je djelovala do 1725. kada je preimenovana u Komorsku direkciju za Slavoniju.³⁵

Komorsko-vojni kondominij nad cijelom Slavonijom okončan je osnivanjem slavonske Vojne Krajine 1702. Od nje je odijeljen provincijal, odnosno civilna Slavonija. Ustrojeno je devet oblasti, napravljen je popis naselja, utvrđene su njihove granice te se stvaraju porezne i manje upravne jedinice: tridesetnice i maltarine, okruzi, vojvodstva i vlastelinstva. Time je okončana prva faza uređivanja pokrajine. No, takva administrativna podjela bila je tek privremena.³⁶

Pritisak Sabora, dovršetak izgradnje administrativnog aparata, smanjenje vojnog utjecaja, te interesi novih vlasnika imanja, brzo su doveli do potrebe novog ustrojavanja regije, odnosno, do njenog uklapanja u postojeće institucije i okvir Zemalja Krune sv. Stjepana. Tako je 1736. osnovana Zemaljska uprava za Slavoniju koja je imala za zadatak provesti županijsko uređenje i predati administraciju lokalnoj civilnoj vlasti, odnosno administrativnim

³³ Vitek, Darko, "Istočna Hrvatska", *U potrazi za mirom i blagostanje, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, str.286 .

³⁴ Mažuran, Ive, *Rješenja zemaljske uprave za Slavoniju 1738-1742*, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1970 , str. 7-8

³⁵ Čoralić, Lovorka, Vrbanus, Milan, "Selo i seljaštvo", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013., str. 114

³⁶ Mažuran, Ive, *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine, 1698. i 1702. godine*, str. 8-15

institucijama. Hrvatski staleži i Sabor više puta su intervenirali u Beču da se Srijem i donja Slavonija stave pod civilnu upravu Hrvatske. Konačno, zbog Rata za austrijsko naslijeđe (1740. – 1748.), protiv Pruske i Francuske, Beč je morao potražiti jači oslonac kod ugarsko-hrvatskog plemstva, te je 1741. Marija Terezija obećala ispuniti zahtjev za sjedinjenjem Slavonije i Srijema s Hrvatskom.³⁷

Slavonske županije formirane su 1745., i to: Požeška sa središtem u Požegi, Srijemska sa središtem u Vukovaru te Virovitička sa središtem u Osijeku.³⁸ Nove županije su inkorporirane u Trojednu Kraljevinu i stavljene pod ingerenciju bana, ali su uređene na ugarski način te su financijski potpadale pod Ugarsko-hrvatski sabor na koji su mogle slati i svoje posebne predstavnike. Također osnovane su i županijske skupštine na čelu s velikim županima. Srijemsku županiju vodio je Marko Aleksandar Pejačević, a požešku Ladislav Vayay.³⁹ Novi sustav je značio i nove poreze za stanovništvo. Prilikom podijele na civilnu i vojnu Slavoniju, stanovništvo se moglo opredijeliti za vlastelina ili vojsku. Povezano s tom odlukom organizirano je preseljenje na područja pod odabranom upravom. Proces odlučivanja je započeo 1745., a većina stanovnika se odlučila za vlastelinstva te je izdana uredba da se do 1746. izvrši preseljenje na nova područja. Da bi se proces ubrzao zabranjeno je sijanje proljetnih usjeva.⁴⁰

Porezni sustav je utemeljila Caraffina komisija na temelju sesionalnog sustava. Stanovništvo je moralo plaćati 3 forinte zemljarine vlasniku posjeda, 8 forinti za otkup od tlake te 12 forinti kontribucije. Do 1725. ona se povećala na 21.5 forinti po sesiji, što znači da je ukupni porez stanovništva po sesiji bio 32.5 forinti. Tako se povećala kontribucija za 79.17%.⁴¹ U taj iznos ulazilo je 13 forinti redovnog i 6 forinti izvanrednog državnog poreza, 2.5 forinti nameta za tvrđave i 11 forinti zemljarine za vlastelinstva. Tako je na 4750 sesija ukupan porez iznosio 102 266 forinti godišnje.⁴²

Osim uvođenja i kontinuiranog povećanja kontribucije, stanovništvo je moralo davati veliku i malu desetinu, veliku u pšenici, ječmu i zobi, te malu od ovaca, koza, svinja i ostalih životinja. Plaćali su za žirovanje svinja i ribolov koji je bio u vlasništvu vlastelinstva. Uz to, seljaci su morali godišnje davati 4300 hvati drva za utvrđenja i časnike, 4500 hvati za pečenje

³⁷ Sršan, Stjepan, *Inkorporacija Srijema i Donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljanje civilne vlasti 1745. godine*, str. 65.

³⁸ Čoralić, Lovorka, Vrbanus, Milan, "Selo i seljaštvo", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, str. 114

³⁹ Sršan, Stjepan, *Inkorporacija Srijema i Donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljanje civilne vlasti 1745. godine*, str. 72

⁴⁰ Isto, str. 68

⁴¹ Čoralić, Lovorka, Vrbanus, Milan, "Selo i seljaštvo", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, str. 114

⁴² Sršan, Stjepan, *Inkorporacija Srijema i Donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljanje civilne vlasti 1745. godine*, str. 66

cigle i 9000 forinti za opskrbu vojnika.⁴³ Također morali su održavati ceste i mostove te sudjelovati u gradnji obrambenih objekata kao što je osječka Tvrđa. Njena izgradnja je počela 1709., a završila je 1719. Stanovništvo je vršilo različite obveze izgradnje (građevinski radovi, sječa i dovoz drva, pečenje cigle, davanje vučne stoke i dr.). U takvim uvjetima je bilo vrlo malo mogućnosti za unapređivanje vlastitog gospodarstva. Osim manjka vremena, velike obveze prijevoza smanjivale su i broj volova potrebnih za kvalitetno obrađivanje oranica. Zbog manjka kvalitete obrade brojne obitelji nisu mogle podmiriti porezne obveze, prehraniti se i pripremiti sjeme za sjetvu. To je onemogućivalo proizvodnju viškova kojom bi se mogla osigurati poboljšavanje prilika i podmirivanje novčanih poreznih obveza.⁴⁴

Loše stanje odražava se i u postotku obrađenih oranica prema podacima iz Caraffine komisije 1702., prema kojima se obrađuje tek 1/6, odnosno 17.14% raspoloživih oranica. Početkom 18. stoljeća u Slavoniji je obrađivano 22 833.75 jutara oranica. Uzgajala se većinom pšenica uz ostale žitarice, a točne podatke o omjeru poljoprivrednih kultura nemamo. Prinosi poljoprivrednih kultura u pravilu su izrazito oscilirali, a bili su ovisni i o vremenskim prilikama. Veća kvaliteta proizvodnje se vidjela na alodijalnim gospodarstvima, budući da su ona raspolagala dovoljnim brojem vučne stoke kao i ljudi za njenu obradu. Stočarstvo je većinom bilo ekstenzivno, a vinogradarstvo slabo razvijeno budući da proizvod nije služio prehrani stanovništva, te je zastupljenije na alodijalnim gospodarstvima gdje su vlasnici od prodaje vina mogli zarađivati.⁴⁵

Pretvaranje stanovništva u podanike vlastelina, visoki porezi i brojne radne obveze, kao i administrativni kaos praćen čestim zloupotrebama komorskih i vlastelinskih službenika rezultirali su nezadovoljstvom te konstantnim otporom komorskim vlastima. Da je stanovništvo teško opterećeno iskorištavanjem vojnih, upravnih i feudalnih gospodara prepoznao je i zapovjednik Vojne Krajine general Andreas Ludwig, grof Khevenhuller, koji je u pismu upućenom u Beč upozorio na takvo stanje te potrebu za boljom kontrolom i poboljšanjem stanja podložnog stanovništva kako bi se umanjili otpor i nezadovoljstvo komorskim vlastima.⁴⁶ Njegovo pismo upoznalo je dvor i Beč s teškim stanjem u Slavoniji, te ponajprije optužilo

⁴³ Isto, str 67

⁴⁴ Čoralić, Lovorka, Vrbanus, Milan, "Selo i seljaštvo", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, str. 118

⁴⁵ Čoralić, Lovorka, Vrbanus, Milan, "Gospodarstvo", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013., str. 130-133

⁴⁶ Mažuran, Ive, *Rješenja zemaljske uprave za Slavoniju 1738-1742*, str. 9

komorske službenike za takvo stanje. Napisano 1733. služilo je kao svojevrsan uvod u seljački ustanak 1735. i pokušaj Karla VI. da ublaži nezadovoljstvo urbarom iz 1737.⁴⁷

Nezadovoljstvo se najviše manifestiralo u porastu razbojničkih i hajdučkih družina na području čitave Slavonije. Razbojnici su ugrožavali prometne puteve, riječni promet, ali i napadali vlastelinske dvorove, sela, imanja, crkve i samostane. Stanovništvo se protiv takvog stanja borilo i likvidacijom vlastelinskih upravitelja (Našičko vlastelinstvo), napadima na komorske službenike (Jasenovac, Irig i dr.), ali i predstavnike Katoličke i Pravoslavne crkve (biskupa Nikolu Ogramića od Olova i protu Gavrila u Voćinu). Takvo stanje doprinijelo je općoj nesigurnosti i teškim uvjetima života te dodatno usporavalo ekonomski napredak, a pogotovo trgovinu.⁴⁸

Lokalne vlasti pokušavale su na različite načine suzbiti hajdučiju i razbojništvo, ponajviše oštrijim kaznama, nasiljem, povećavanjem broja pandura i ophodnji, ali i oprostima. Sva ta nastojanja nisu bitnije utjecala na smanjivanje razbojništva, a o njegovoj ozbiljnoj raširenosti govore i brojne žalbe institucija i stanovništva te podatci o prepadima i družinama koje su brojale do 50 ljudi.⁴⁹

Takvo stanje bezvlašća, brojne pritužbe stanovništva, administracije i plemstva te veće bune kao 1755. u Križevcima, koju je banska vlast krvavo ugušila, izazvali su i pažnju Marije Terezije. U Slavoniju je upućena Keglević-Serbelonijeva komisija koja je popisala pritužbe seljaka te donijela privremeni urbar. Iduće godine Marija Terezija je donijela Slavonski urbar kojim je uredila odnose i obveze između vlastelina i podložnog stanovništva. Prema novome urbaru tlaka je ozakonjena, a seljaci su morali davati 48 dana ručne tlake ili 24 dana godišnje tlake, a vlastelinima je dozvoljeno zahtijevanje i prekobrojne tlake, koju su morali platiti svojim podanicima. Tim urbarom nisu bili zadovoljni ni stanovnici ni vlastelini, a nezadovoljstvo je potrajalo sve do 1761., kada je urbar konačno prihvaćen.⁵⁰

Sredina stoljeća znači i učvršćivanje lokalne administracije i definitivno zaokruživanje vlastelinskih posjeda, a to dovodi do smirivanja situacije te polaganog ekonomskog napretka, rasta stanovništva i trgovine. Počinju se poduzimati i veći infrastrukturni poduhvati, kao što je izgradnja nasipa i isušivanje močvara na močvarnim područjima Baranje. Reformski pothvati

⁴⁷ Mažuran, Ive, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736 godine*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Radovi, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1993., str. 67-70

⁴⁸ Čoralić, Lovorka, Vrbanus, Milan, "Selo i seljaštvo", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, str. 118-119

⁴⁹ Sučić, Mihael, Razbojništvo na području Valpova i Miholjca, *Podravina : časopis za multidisciplinarna istraživanja*, Vol. 15 No. 30, Zagreb, 2016., str. 216-219

⁵⁰ Čoralić, Lovorka, Vrbanus, Milan, "Selo i seljaštvo", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, str. 120

koje provodi Josip II. ostaju bez većeg utjecaja, dijelom zbog kratkog vremena u kojem su provođeni, a dijelom zbog njihovog temeljitog poništavanja za vrijeme Leopolda I.

Porast stanovništva se može vidjeti iz popisa 1773. i 1782. godine, s 46 000 na 260 000 stanovnika. Većina stanovništva je živjela na vlastelinskim imanjima, a tek manji dio na crkvenim i komorskim imanjima.⁵¹ Brojna vlastelinstva provodila su politiku naseljavanja kako bi povećala izvore svoje radne snage, kao npr. Našičko vlastelinstvo gdje je 40-ih i 50-ih obitelji Pejačević dovodila nove naseljenike iz Banske Hrvatske obećavajući im različite povlastice. Iako politika naseljavanja nije uvijek bila uspješna, općeniti porast stanovništva govori o dugoročnim rezultatima na širem području istočne Hrvatske.⁵²

Porast cijena žita omogućuje razvoj poljoprivrede pred kraj 18. stoljeća i razvoj trgovine prema Zagrebu, odnosno lukama Rijeci i Trstu. Reforme Marije Terezije i Josipa II. donose poticaje i za uzgoj dudovog svilca i razvoj svilarstva. Kraj stoljeća donosi i razvoj prvih manufaktura, kao investicija vlastelinstava u želji za većom zaradom, tako npr. 1770. Pejačevići iznajmljuju šume oko Seone kako bi napravili staklanu. Te manufakture većinom propadaju zbog niske konkurentnosti u odnosu na one zapadnoeuropske. Razvijaju se i gradovi, Osijek je najveći slavonski grad, Našice i Daruvar postaju trgovišta i središta vlastelinstava, a Vukovar se razvija u barokni grad. S njima se mijenja i arhitektonska, infrastrukturna i kulturna slika Slavonije.

Općenito, 18. stoljeće u Slavoniji obilježava teško stanje nakon oslobođenja i spora inkorporacija u administrativni sustav Monarhije pod upravom Dvorske komore. U skladu s politikom kameralizacije zemlja se parcijalizira te dodjeljuje bogatom i zaslužnom plemstvu te nastaju velika vlastelinstva kao osnovni gospodarski subjekti. Zamršene i često nejasne administrativne granice i odredbe, kao i novi vlasnici koji pokušavaju maksimalizirati zarade novostečenih posjeda, dovode do ponovnog uvođenja tlake i povećanja novčanih i naturalnih davanja što izaziva otpor stanovništva te povećanje razbojništva i nesigurnosti na putevima. Sredinom stoljeća dolazi do konačnog uređenja administracije, stvaranja županijske uprave po ugarskom modelu i inkorporacije civilne Slavonije u Trojednu Kraljevinu.

Unatoč brojnim poteškoćama, 18. stoljeće donosi razvoj koji se očituje u porasti poljoprivredne proizvodnje i naseljenosti regije, kao i razvoju gradova i trgovišta. Sve to temeljito mijenja izgled i kulturu istočne Hrvatske.

⁵¹ Skenderović, Robert, "Demografska gibanja", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013., str. 56-57

⁵² Vrbanus, Milan, *Toponimija Našičkog vlastelinstva*, Povijesni prilozi, Vol.21 No.21, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002., str. 103-104

4. OSNOVNA OBILJEŽJA I VAŽNOST VLASTELINSTAVA U ISTOČNOJ HRVATSKOJ

Oslobođenje istočne Hrvatske i uređenje prvih upravnih i poreznih jedinica značilo je, osim prelaska na civilnu vlast, potrebu da se zemlja ekonomski uredi i počne iskorištavati. Odmah nakon oslobođenja, komorske vlasti počele su s premjeravanjem i parcelizacijom zemlje te stvaranjem vlastelinstava koja će činiti glavne ekonomske subjekte. Jedino veliki veleposjedi mogli su stvoriti dovoljne viškove da bi se ostvarila trgovina i izvoz, a pojedini vlastelini raspolagali s dovoljno kapitala za ulaganje u razvoj posjeda.

Proces dekameralizacije zemljišta došao je do svog vrhunca između 1720. i 1730. Prema podacima Igora Karamana može se zaključiti da je 1745. na području Slavonije bilo dvadeset plemićkih vlastelinstava, šest crkvenih i pet komorskih posjeda.⁵³

Već krajem 17. stoljeća dio posjeda vraćen je vlasnicima koji su mogli dokazati svoje pravo diplomama ili pisanim potvrdama. Ponajprije su to obitelji Erdody, Keglević i Katolička Crkva. Ipak stoljeća ratovanja dovela su većinu hrvatskih plemićkih obitelji do gubitka posjeda i osiromašenja. Izumiranje, kao i manje financijske mogućnosti domaćih plemićkih obitelji, značilo je da su pripadnici nove vlastele većinom bili stranci. Bile su to plemićke obitelji koje su, svojom službom, pozajmicama i kreditiranjem, zadužile Habsburgovce. Taj trend može se pratiti na većini vlastelinstava, pa tako grof Kuffenstein dobiva Vukovarsko vlastelinstvo, a prodaje ga obitelji Eltz iz Maina, Eugen Savojski dobiva Beljsko vlastelinstvo, a kasnije ga preuzimaju pripadnici šire carske obitelji, obitelj von Prandau preuzima Valpovačko vlastelinstvo, a Esterhazy Đardansko.⁵⁴

Ta izrazito heterogena nova vlastela imala je malo izravnog doticaja sa svojim novostečenim posjedima, najčešće upravljajući njima preko službenika, dok su se sami vlasnici zadržavali u prijestolnici uživajući u društvenom životu, nastavljajući svoje birokratske karijere ili boraveći na svojim drugim posjedima. Plemićki stalež u istočnoj Hrvatskoj tako je manjim dijelom bio domaći i vezan za institucije Kraljevine, a većim novo plemstvo vezano izravno za vladara.

⁵³ Štefanec, Nataša, "Plemstvo", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013., str. 95

⁵⁴ Isto, str. 96

Tome u prilog ide i činjenica da je broj plemića u Slavoniji bio relativno malen u odnosu na Bansku Hrvatsku. Ukupan broj odražava se u broju selišta po plemiću, koji je u Banskoj Hrvatskoj iznosio 30, a u Slavoniji 240 selišta po plemiću. Taj broj potvrđuju i podatci popisa iz 1784., u kojemu su u Slavoniji zabilježena samo 356 odrasla plemića, dok se početkom 19. stoljeća taj broj povećao na 405.⁵⁵

Osnovne karakteristike vlastelinstava najbolje se iskazuju kada ih se uspoređi s vlastelinstvima na području Banske Hrvatske. Za to je prvo potrebno kategorizirati različita vlastelinstva kako bi se mogle koristiti suvremene statističke metode, a na osnovu kategorizacije koju rabi sama carska administracija. Osnovna kategorija podjele je veličina vlastelinstva, utemeljena na broju selišta koju pojedino vlastelinstvo obuhvaća. Propisano selište obuhvaća obradivo zemljište kojim je pojedino gazdinstvo moglo raspolagati, uključujući oranice, livade, okućnicu, vrt i dr. Po terezijanskom urbaru ono u Banskoj Hrvatskoj obuhvaća 25, a u Slavoniji 40 jutara zemlje. Selišta su tako osnovna gospodarska jedinica u seljačkoj djelatnosti i temelj na kojemu je bio izgrađen porezni sustav. Vlastelinstva se s obzirom na broj selišta mogu podijeliti u tri grupe: mala (0-10), srednja (11-100) i velika (preko 100). Varijacije unutar samih kategorija su velike, ali ovaj model može poslužiti opisu njihove strukture. Za istočnu Hrvatsku su karakteristični veliki veleposjedi s nekoliko stotina selišta. Čak pet od osam veleposjeda na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije nalazi se u Slavoniji i to su Valpovačko i Miholjsko vlastelinstvo, do 1831. jedno vlastelinstvo, Vukovarsko vlastelinstvo i posjedi obitelji Pejačević i Janković.⁵⁶

Zanimljiva je i razlika u vlasništvu. Valpovačkim vlastelinstvom vladala je obitelj von Prandau, Vukovarskim Eltz, a domaće obitelji samo su Jankovići i Pejačevići. Njihovi posjedi zajednički pripadaju u istu kategoriju veleposjeda po broju selišta. Ipak, jedna od temeljnih razlika tih latifundija je jedna centralna uprava na veleposjedima Prandauovih i Eltzovih, dok su posjedi dvije domaće obitelji vođeni odvojeno jedan od drugoga, kao zasebni posjedi pod upravom različitih članova obitelji.⁵⁷

Prema podacima iz sredine 19. stoljeća veleposjedi su obuhvaćali, u ukupnom broju svih selišta, njihov najveći broj. Od ukupno 4410 selišta, na veleposjedima se nalazilo 4291 selišta, odnosno 97 % svih selišta. Na njima je živio i najveći broj želira, odnosno stanovništva bez obradive zemlje, koji su radili kao nadničari ili obrtnici na imanju. Ne treba brkati površinu

⁵⁵ Isto, str. 93

⁵⁶ Popović, Štefanija, *Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848.*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1993. str. 8-12

⁵⁷ Karaman, Igor, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje, studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII-XX st.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1997., str. 31

posjeda s brojem selišta. U nju nisu uračunata golemo šumska prostranstva, kao i neobrađena ili neobrađiva zemlja koja su zauzimala velike predjele slavonskih veleposjeda. Ipak i u površini obradive zemlje na posjedima razlike Banske Hrvatske i Slavonije su velike, prosječni posjed u Banskoj Hrvatskoj tako iznosi 6080 jutara, dok je u Slavoniji on 17009 jutara.⁵⁸

Veleposjedi zato predstavljaju najvažnije gospodarske jedinice na području istočne Hrvatske. Zbog svoje veličine oni obuhvaćaju većinu zemljišta, stanovnika i imaju dovoljan kapital za nova ulaganja i modernizaciju. Na koncu to su bile prve gospodarske institucije koje su se uključile u svjetske tokove trgovine od 1805. do 1810., kada je zahvaljujući Napoleonskim ratovima cijena žita uvelike skočila, a novac devalvirao. Šaljući potrebnu hranu na bečka, štajerska i sjevernotalijanska tržišta vlastelinstva su izvukla velike profite.⁵⁹

U prvim desetljećima 18. stoljeća do utemeljenja županija, vlastelinstvo je vršilo brojne upravne djelatnosti: ubiranje kontribucije i uplata u državnu blagajnu, obračunavanje vojnih naturalija te ubiranje posebnog prinosa za potrebe državne uprave. Ta činjenica svjedoči o slabosti inicijalne administracije te važnosti vlastelinstava kao osnovnog ekonomskog, ali i upravnog subjekta na području istočne Hrvatske.⁶⁰

Dvorska komora je smatrala kako bi novi vlasnici trebali naseljavati novo stanovništvo u postojeća i graditi nova naselja te tako povećavati prihode i samu poreznu bazu. No, interes novih vlasnika prvenstveno je povećavanje davanja i što veće iskorištavanje novih posjeda. Zato je nakon preuzimanja posjeda, vlastela počela ustrojivati velika alodijalna gospodarstva budući da je izvoz hrane omogućavao veće zarade. Za obradu velikih alodija bila je potrebna radna snaga pa su počeli stanovništvu nametati tlaku koju su do tada stanovnici mogli otkupiti.⁶¹

Prioritet novih vlasnika bilo je izvlačenje što većih dobiti u što kraćem roku prije nego razvoj i uređenje samih veleposjeda. Uzevši u obzir i odsustvo samih vlasnika s imanja to je otvorilo put iskorištavanju lokalnog stanovništva i brojnim zloporabama upravitelja te pogoršalo teško gospodarsko stanje.

Primjer se može pronaći na Valpovačkom vlastelinstvu u vlasništvu obitelji Prandau. Vlastelinstvo se protezalo od porječja Drave, Karašice i Vučice na istoku do obronaka Papuka na zapadu i rijeke Vuke na jugu. Vlasnici imanja su izazvali nezadovoljstvo stanovništva povećavajući naturalna davanja i radne obveze. Razbojničke družine kretale su se

⁵⁸ Popović, Štefanija, *Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848.*, str. 59-83

⁵⁹ Karaman, Igor, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje, studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII-XX st.*, str. 47

⁶⁰ Karaman, Igor, *Valpovačko vlastelinstvo, ekonomsko-historijska analiza*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1962., str. 2

⁶¹ Čoralić, Lovorka, Vrbanus, Milan, *Selo i seljaštvo, U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, str. 118

vlastelinstvom sa sjevera na jug, prema Karašici i Vučici, a na području između Koške i Bizovca upadale i u sela. Na ruku razbojnicima je išla i geografija samog područja, slabo naseljena prostranstva šuma i močvarnog tla pogodovala su razbojnicima koji su se skrivali u brojnim zbjegovima kao što je npr. Gat. Vlasti su za to osiguravale konvoje, te povećale broj pandura i lokalnih straža kako bi štitile ceste. O ozbiljnosti stanja svjedoči i činjenica da je grof Prandau u više navrata pozivao i vojsku, a od 1733. panduri čuvaju konjanike u službi vlastelinstva ili vlasti od razbojnika na cestama.⁶²

Između vlastelinstva i seljaka već 30-ih i 40-ih godina posredovala je carska administracija, o čemu svjedoči rad Konferencije iz 1737. o stanju u Slavoniji. Na njoj su se razmatrale pritužbe stanovništva na vlastelinstva, a budući da su korišteni dokumenti s Kuffensteinovog Vukovarskog vlastelinstva i Pakračkog vlastelinstva grofa Imbsena moguća je usporedba davanja na dva veleposjeda kao i analiza konkretnih problema na posjedima.⁶³

Seljaci su se prvenstveno tužili na teške namete i tlaku. Vlastelini su im uzimali najbolju zemlju za stvaranje alodija te uz to nametali porezna i naturalna davanja kao i dodatnu tlaku. Grof Kuffenstein se izjasnio kako na vlastelinstvu ne drži zemlju u zakupu, te kako nema desetine ni devetine davanja osim što upravitelj u Vukovaru dobiva desetinu od krmaka.⁶⁴

Prava točenja vina na vlastelinstvu su bila predana mjestima u zakup. Taj običaj se razlikovao od tadašnjeg običaja da polovicu godine vlastelinstvo toči vino, a od Miholja do Đurđeva omogućiti vlastito točenje vina. Po priznanju grofa Kuffensteina od 1701. vlastelinstvo je od seljaka uzimalo forintu od svakog kazana za pečenje rakije, dok se na Pakračkom vlastelinstvu taj namet nije ubirao. Komisija je smatrala kako vlastelinstva nemaju pravo ubirati takav porez.⁶⁵

Obojica grofova su se slagala kako seljaci nisu dužni plaćati kada kolju za vlastite potrebe, ali da pravo sječenja mesa pripada vlastelinstvu. S time su se složili i komisija i konferencija, tako da se moglo klati za vlastite potrebe, ali prodaja mesa je pripadala vlastelinstvu te bi seljaci uhvaćeni u prodaji bili kažnjeni.⁶⁶

Kod žirenja svinja, seljaci su se tužili na visok namet kao i na ubiranje nameta i kad bi brali žir izvan šume ili hranili svinje svojim kukuruzom. Obojica vlastelina su držali kako imaju pravo užitka iz svojih šuma, a komisija je zaključila kako su taksa od 12 krajcara za velike

⁶² Sučić, Mihael, Razbojništvo na području Valpova i Miholja, str. 216-219

⁶³ Sršan, Stjepan, *Slavonija i Srijem 20-ih i 30-ih godina 18.stoljeća*, Anali zavoda za znanstveni rad u Osijeku 7 1989., JAZU, Osijek, 1990., str. 88

⁶⁴ Isto, str. 90

⁶⁵ Isto, str. 90-91

⁶⁶ Isto., str. 91

svinje, 9 krajcara za srednje i 6 krajcara za male dovoljne, te da vlastelinstva nemaju pravo ubirati taksu za hranjenje po putu ili kod kuće.⁶⁷

Mlinovi su bili još jedna od pritužbi za koje su seljaci smatrali da im se uzima previše. Barun Imbsen je odobravao prigovore dok je grof Kuffenstein priznao kako uzima 2 i 4 forinte godišnje iako je komisija zaključila da je to pravo ograničeno na 1 forintu.⁶⁸

Jedan od problema bila je prodaja zemljišta u zakup. Seljaci su se žalili kako su vlastelinstva prodavala svoja područja u zakup onome tko je najviše nudio, a zakupnici su potom nadoknađivali svoje izdatke od podanika. Brojni seljaci zato su napuštali zakupljena područja. Obojica vlastelina su smatrala kako je to dobar način da dobiju korist iz zemlje. Komisija se slagala iako je upozorila na problem nazadovanja ili čak propasti brojnih zakupljenih imanja, kao i zanemarenost istih, budući da se vlasnici nisu pojavljivali niti vodili računa o životnim uvjetima na njima. Vlastelini su zamjerali i pritužbe seljaka na oštre kazne i za manje prijestupe, izrabljivanje upravitelja te traženje da vlastelinstva dostave račune za dovoz gorivog i građevinskog materijala te korištenje podanika za rad na kasarnama.⁶⁹

O teškim uvjetima seljačkog stanovništva svjedoče i podatci s Valpovačkog vlastelinstva u razdoblju 1801. – 1810. godine. Ukupni prirodni prihodi vlastelinstva ostvaruju se tek manjim djelom od alodija, a najvećim djelom sa seljačkih posjeda s kojih dolazi 22% kukuruza, 45% zobi, 56% ječma i 95% žita. U sve to treba uzeti u obzir i besplatnu radnu obvezu, koja je po nekim proračunima iznosila 100 000 besplatnih dana rada na alodiju uz gotovo jednak broj dana prekomjerne tlake za koju je vlastelinstvo plaćalo tek 12 novčića.⁷⁰

Prema svim dostupnim podacima područje istočne Hrvatske je bilo nerazvijeno i nesigurno. Visoki nameti novih vlasti, brojne pljačkaške družine i siromaštvo problemi su koji onemogućavaju uređivanje i napredak vlastelinstava. Urbar za Slavoniju iz 1737., kojim su vlasti pokušale urediti odnose seljaka i vlasnika, većinom nije imao većeg odjeka budući da vlast nije imala dovoljno razvijenu administraciju i upravu da bi ga provodila. Podložno stanovništvo tako je bilo prepušteno vlastelinima i njihovim upraviteljima.⁷¹

Na slavonskom vlastelinstvu tako su se sukobljavali različiti interesi pojedinih skupina u Monarhiji te se na njih odražavaju širi društveni procesi i modernizacijska nastojanja Carstva. U svojoj inicijalnoj fazi ona su oblikovana 20-ih i 30-ih godina 18. stoljeća, politikom i

⁶⁷ Isto, str 91

⁶⁸ Isto, str. 91

⁶⁹ Isto, str. 92

⁷⁰ Karaman, Igor, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje, studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII-XX st.*, str 48

⁷¹ Sršan, Stjepan, *Arhivska građa vukovarskog vlastelinstva 1719-1945*, Arhivski vjesnik, Vol.28 No.1, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2014., str. 145-146

interesima Dvorske komore koja je prednost davala velikim veleposjedima i proširivanju veleposjedničkog plemstva u kontrastu sa sitnijim staleškim plemstvom koje je dominiralo feudalnim institucijama Ugarske i Hrvatske. Novi vlasnici nisu bili prisutni na posjedima te su im oni ponajprije služili kao izvor što većih zarada kojima bi financirali svoje društvene izdatke i birokratske karijere. Posljedica je bila sve veće opterećenje lokalnog podložnog stanovništva, koje se nalazi u sve težem položaju. Modernizacijska politika Carstva očituje se u urbarijalnim regulacijama i komisijskim intervencijama kojima se željelo uskladiti te oprečne interese. Ona nije bila uspješna zbog slabosti administrativnog aparata koja je nadoknađivana samom upravnom moći vlastelinstava. Brzi razvoj i povećavanje broja stanovnika, a s njime i porezne baze, izostali su zbog različitih interesa vlasnika imanja i dvora.

5. UREĐENJE I UPRAVLJANJE VLASTELINSTVIMA U ISTOČNOJ HRVATSKOJ

Budući da su vlastelinstva bila osnovne ekonomske jedinice svaka modernizacija nužno je morala dolaziti kroz njihovo uređenje i način upravljanja. Isto tako, njihovi prihodi mogu detaljnije objasniti položaj vlasnika i seljaštva na kojemu su se lomili interesi različitih institucija Monarhije. Način na koji su se upravljanje i prihodi mijenjali zato predstavlja upravo ekonomsku modernizaciju, sa svim njenim pomacima i stagnacijama.

O općima crtama ustroja vlastelinstava šturo govori Friedrich von Taube u svom putopisu o Slavoniji 1777. i 1778. godine. Ističe njihovo različito uređenje od onih u Njemačkoj. Svako vlastelinstvo ima jednog upravitelja, blagajnika, voditelja suda i kućnog odvjetnika uz druge, manje važne, činovnike. U svakom selu postavljen je vlastelinski namjesnik, knez ili špan, koji brine za gospodarstvo te pod sobom ima jednog redarstvenika. Vlastelinstva drže otprilike šest do dvanaest pandura koji se brinu o redu te kada treba silom izvršiti naplatu vlastelinskom dužniku. Vlastelinstva svoje njive i vinograde obrađuju tlakom na koju je lokalno stanovništvo obvezano. Pri tlaci se ne koriste konji, nego volovi, a postoji i poseban činovnik pod imenom volovski kaplar. Sve postojeće gostionice na vlastelinstvu ne smiju točiti drugo piće osim onog kojeg im vlastelinstvo proda, pa tako vlastelinstva ostvaruju važan izvor prihoda. Pri tome iznosi podatak da pojedino vlastelinstvo godišnje ispeče i do tisuću vjedara rakije, koja u prodaji doseže osam do deset forinti.⁷²

Taube time potvrđuje kako se vlastelinstva u razvijenijim područjima Monarhije temelje na novčanom davanju, te ne ovise o tlaci kojom se u Slavoniji obrađuje vlastelinska zemlja tijekom cijele godine. Iako iz njega možemo dobiti preglednu sliku i stvoriti ideju na koji su način ona funkcionirala, tek pobliža usporedba veleposjeda može pružiti detaljniju sliku razvoja i najvažnijih grana gospodarstva na feudalnim posjedima.

U ovom poglavlju kroz pregled tri vlastelinstva, Vukovarsko, Valpovačko i Beljsko, bit će prikazano njihovo formiranje i proces kameralizacije te odnos vlasnika prema imanju i podložnom stanovništvu, struktura njihove uprave i prihoda te njen kasnofeudalni razvoj. Ova tri vlastelinstva odabrana su zbog relativne istraženosti i dostupnosti povijesne građe, kao i važnosti za slavonsko i baranjsko područje. Nastanak ovih vlastelinstava karakterističan je za

⁷² von Taube, Friedrich Wilhelm, *Slavonija i Srijem 1777./1778.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2012., str. 49

proces dekameralizacije u kojemu je Dvorska komora parcelizirala zemljište te je ono dodijeljeno stranom, činovničkom plemstvu vezanom za vladara.

5.1 VUKOVARSKO VLASTELINSTVO

Vukovarsko vlastelinstvo smješteno je na prostoru istočne Slavonije i zapadnog Srijema. Oslobođeno je od Turaka nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699., te je došlo pod kontrolu carske Komore. Vlastelinstvo prelazi u ruke feudalca kada ga Karlo VI. daruje Johanu F. Kuffensteinu 26. 4. 1728. Tada obuhvaća Stari i Novi Vukovar, Banovce, Berak, Bogdanovce, Čakovce, Đeletovce, Ilaču, Ilince, Jankovce, Laze, Lovas, Malu Vašku, Mikluševce, Mohovo, Negoslavce, Nijemce, Novake, Opatovac, Orolik, Petrovce, Slakovce, Svinjarevce, Šarengrad i Tompojevce. Kuffenstein, 16. 6. 1728., kupuje sela Tovarnik i Sotin za 154 000 forinti koja otada ulaze u sastav posjeda. Opseg vlastelinstva je potvrđen 26. 4. 1731., a dodano mu je još stotinu selišta, poimence sela Antin, Vera, Bobota, Korađ, Pačetin, Tordinci i Trpinja. Uz manje promjene (kupovina dunavske ade i uključivanje određenih selišta u Vojnu krajinu) teritorij vlastelinstva ostat će u ovim okvirima do 1848.⁷³

Posjed mijenja vlasnika 15. 12. 1736., kada je prodan knezu nadbiskupu od Mainza, Karlu Filipu van Eltzu, za 175 000 rajnskih guldena. Obitelj Eltz ostat će vlasnici Vukovarskog vlastelinstva sve do njegova potpunog ukinuća 1945. nakon Drugog svjetskog rata. Knez ulazi na posjed 5. 5. 1737., a stanje posjeda u to vrijeme govori o njegovoj zapuštenosti. Zemlja je zarasla u šikaru i neobrađena, lokalno stanovništvo opterećeno teškim nametima, a učestale pljačke i razbojništvo onemogućavaju trgovinu i čine puteve nesigurnima. Sam knez osobno nije bio na posjedu nego je njime upravljao pomoću svojih povjerenika, a vrijeme je provodio u Beču i na svojim drugim posjedima u Njemačkoj. Stanje se nije bitnije promijenilo ni 1743. kada ga je naslijedio Anselmo Kazimir Franjo Kampenich von Eltz, a tomu svjedoči i činjenica da ga je pokušao prodati, ali nije bilo zainteresiranih. Od 1755. godine velik dio imanja predan je u zakup. Marija Terezija 1771. potvrđuje i daje posjed u neotuđivo vlasništvo obitelji Eltz. Tada, i za vrijeme nasljednika, vlasnici su sve više zainteresirani za događanja i upravljanje posjedom pa mu i posvećuju više pozornosti.⁷⁴

Iz komorskog Nacrta distrikata i vlastelinstava u Slavoniji iz 1721. Vukovarsko vlastelinstvo je imalo 275 i 6/8 selišta na svojem području, te je bilo jedno od najvećih

⁷³ Sršan, Stjepan, *Arhivska građa vukovarskog vlastelinstva 1719-1945*, str. 146.

⁷⁴ Isto, str. 147-148

vlastelinstava u istočnoj Hrvatskoj. Za usporedbu, Osječki okrug je imao 390 selišta, Đakovo 297, a Srijemsko vojvodstvo grofa Odeleschija 736 selišta. Prema podacima iz 1732. Vukovarsko vlastelinstvo je imalo 395 21/24 selište, što je određeni porast po porezu.⁷⁵

Stanje i vrijednost Vukovarskog veleposjeda može se analizirati iz jednog od prvih popisa vukovarskog okruga iz 1722. godine. Načinjen je po nalogu carske komore, a obuhvaća 35 sela vukovarskog okruga. Njime se pokušavala utvrditi ekonomska moć i stanje pojedinih naselja vlastelinstva kako bi se ubrzala izgradnja administracije i poreznog aparata. Iz njega je moguće vidjeti podatke o obradivom i neobradivom zemljištu, livadama i vinogradima, a on prikazuje i šumske površine te ostale izvode prihoda na vlastelinstvu kao što su mesnice, gostionice, ribnjaci, mlinovi i drugo. Popis je napisan na 64 stranice te primjenjuje istu metodu za svako pojedino selo, navodeći prvo koliko ima jutara oranica, kosa livada, motika vinograda i što se obrađuje, te na koncu opis mjesta i njegovih granica, određenih najviše prirodnim ili ljudskim međašima, kao što su bare, rijeke, ceste ili humci.⁷⁶

Ekonomska procjena je vršena na temelju zaduženja sela u odnosu na svojeg zemaljskog gospodara tako što se prvo izračunavalo koliko je dužno platiti caru, a koliko i od čega svojem vlastelinu. Godišnji prihod namijenjen vlastelinu množio se s koeficijentom 100, a potom se broj dijelio sa 6.5, odnosno kamatnom stopom od 4% čime je dobivena glavnica, odnosno procijenjena vrijednost jednog mjesta. Čitav popis se može pronaći u fondu Državnog Arhiva u Osijeku, a ovdje će se prikazati ukupni broj oranica i sesija uz ukupnu procjenu njegove vrijednosti izvedene iz popisa, uz raščlanjenje za nekoliko važnijih mjesta, kako bi se dobila preglednija slika samog vlastelinstva.⁷⁷

Grad Vukovar tako koristi 954 jutara oranica, 285 kosa livada, 867 motika vinograda i obuhvaća 53 i 3/8 sesija. Od toga vladaru pripada 13 forinti godišnje po sesiji, dakle 693 forinte i 87.5 krajcara. Vlastelinstvo dobiva 3 forinte po sesiji, ukupno 160 forinti i 12.5 krajcara. Za otkup tlake daje se 8 forinti po sesiji, ukupno 427 forinti, tristo jutara šume tvori glavnicu od 600 forinti i godišnje daje 36 forinti prihoda. Dodatne prihode vlastelinstvu ostvaruje i točenje pića na državnoj cesti koji s pivovarom daje 180 forinti godišnje. Mesnice godišnje zarađuju 200 forinti, a od ribolova na Vuki dolazi se i do 200 forinti. Sav prihod grada pri tome iznosi 1078 forinti i pola krajcara. Uz kamatnu stopu 4% vrijednost grada procjenjuje se na 26 950 forinti.⁷⁸ Grad Vukovar po procjeni ima najveću vrijednost na posjedu. Osim statusa grada,

⁷⁵ Sršan, Stjepan, *Slavonija i Srijem 20-ih i 30-ih godina 18.stoljeća*, str. 94-95

⁷⁶ Sršan, Stjepan, *Popis i procjena 35 sela vukovarskog okruga 1722*, Anali zavoda za znanstveni rad u Osijeku 3, JAZU, Osijek, 1984., str. 235.

⁷⁷ Isto, str. 236.

⁷⁸ Isto, str. 237-239

dodatne prihode ostvaruje putem mesnica i točenja pića, a napose je važan izvor prihoda i ribarstvo na Vuki. Naime, u ostatku popisa ni u jednom mjestu se ne spominje ribolov kao važan izvor prihoda, osim na Vuki, a ni ovdje ga ne navodi kao redovni godišnji prihod nego tek predlaže kao mogućnost ostvarivanja prihoda od 200 forinti.⁷⁹

Vjerojatno je kako je vlastelinstvo ubiralo određen prihod od ribolova, ali je on varirao iz godine u godinu. Sličan prijedlog pojavljuje se još za Trpinju gdje se navodi kako se nalazi na državnoj cesti pa se u selu lako može podići gostionica te crpiti dodatni prihod od 40 forinti. U opisu se ne navodi tko je unio prijedlog niti se osim navedenih takvi pojavljuju za ostala mjesta.

Važnost Vukovara kao središta vlastelinstva, očituje se osim u popisu, i u zamahu graditeljstva. Već 1749. su udareni temelji za dvorac Eltz koji je dovršen 1751. Također 1772. izgrađen je kameni most preko Vuke.⁸⁰ Od 1745. Vukovar je i središte Srijemske županije. Prema popisima čitav veleposjed obuhvaća 334.9 selišta, ima 1926 kmetova, 70% svih želira na posjedu živi u gradu te čine ukupno 32.4% ukupnog broja domaćinstava. Sveukupno na posjedu živi preko 2780 seljačkih obitelji.⁸¹

Uz Vukovar, najveću vrijednost na posjedu ima Sotin, koji je procijenjen na 12 070 forinti. Ostala mjesta nisu procijenjena na više od 8000 forinti, a najveću vrijednost imaju: Mala Vaška sa 7903 forinte, 12 i pol krajcara, Tovarnik vrijedan 7356 forinti i 25 krajcara, Nijemci 7193 forinte i 75 krajcara te Trpinja, u vrijednosti od 7050 forinti. Manju vrijednost između četiri i sedam tisuća forinti imaju mjesta: Opatovac, Lovas, Ilinci, Tompojevci, Slakovci, Laz, Jankovci, Negoslavci, Petrovci i Vera. Najveći broj mjesta ima manju vrijednost, do nekoliko tisuća forinti. Najmanje procijenjena mjesta su pri tome: Novi Vukovar 1315 forinti, 50.25 krajcara, zatim Antin 1650 forinti, te Berak s 2893 forinte i 75 krajcara i Banovci s 2865 forinti i 62.05 krajcara.⁸²

Sasvim je jasno da ona mjesta koja imaju više zemlje ostvaruju i više porezne prihode, ali značajan udio u vlastelinskom prihodu imaju i šume kao i dodatne aktivnosti i infrastruktura u samim mjestima. Mesnice i točenje pića uvelike povećavaju godišnji prihod mjesta, a postojanje starih utvrda također daje mjestu na vrijednosti. Također, ona mjesta koja u potpunosti iskorištavaju svoje potencijale, najviše samo zemljište, većinom ostvaruju veće

⁷⁹ Isto, str. 256

⁸⁰ Sršan, Stjepan, *Arhivska građa vukovarskog vlastelinstva 1719-1945*, str. 158

⁸¹ Popović, Štefanija, *Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848.*, str. 95-97

⁸² Sršan, Stjepan, *Popis i procjena 35 sela vukovarskog okruga 1722*, Anali zavoda za znanstveni rad u Osijeku 3, JAZU, Osijek, 1984., str 235-239

prihode. Udio obrađene površine u ukupnoj navedenoj površini u najvećem broju mjesta je manji. To ukazuje osim slabijeg gospodarskog stanja i na manjak radne snage na vlastelinstvu.⁸³

Pri procjeni davanja u mjestima s većom neobrađenom površinom, ona se oporezuje tako da se parcelizira u sesije te naplaćuje polovica redovne kontribucije kao i otkupa tlake. To je slučaj u Tompojevcima, Petrovcima, Negoslavcima i Opatovcu.⁸⁴ Fond neiskorištene zemlje varira, ali radi se o površinama od nekoliko stotina jutara. Zašto se on u nekim mjestima oporezuje, a u nekima ne, nažalost u opisu ne pronalazimo.

Iz opisa se također može vidjeti da je primarna grana proizvodnje bila poljoprivreda, a u manjem opsegu stočarstvo, vidljivo iz manjeg broja i iskorištenosti livada. U 18. stoljeću je vinogradarstvo nerazvijeno te predstavlja gotovo zanemarivi udio u ukupnoj obrađenoj površini. Postojeći vinogradi vrlo vjerojatno pripadaju osobnoj proizvodnji ili samom alodiju. Čini se da u mjestima gdje su zastupljene gostionice nije došlo do razvijenijeg vinogradarstva.⁸⁵

Grubo zbrojivši godišnje prihode ovih davanja vlastelinstvo je godišnje ubiralo 5801 forintu, bez samih krajcara. Ukupna vrijednost ovih mjesta u forintama bila je otprilike 183 725 forinti. Ovaj zbroj predstavlja tek okvirni zbroj u koji nisu uračunati krajcari kao ni drugi dodatni prihodi i davanja. Sam opis daje okvir vlastelinskih prihoda, ali budući da obuhvaća samo zemljarinu i određene dodatne izvore prihoda nije moguće dobiti potpunu sliku prihoda vlastelinstva niti svih davanja stanovništva. Tu još treba pribrojiti naturalna davanja, kao i tlaku i dodatna davanja koja sam opis ne navodi.

Detaljne podatke o Vukovarskom veleposjedu daje i popis iz 1736. koji analizira broj i strukturu obrađivanog poljoprivrednog zemljišta, broj i vrstu stoke na vlastelinstvu i broj stanovništva.

Na vlastelinstvu je zabilježeno ovakvo stanje stoke: 2290 konja, 1734 vola, 3151 goveda, 1940 ovaca, 2584 svinja i 819 pčelinjaka. Orađivalo se 4576 jutara oranica i 2166 motika vinograda, a koristilo se 3360. Na vlastelinstvu je također bilo zasađeno 10 608 šljiva što svjedoči njihovoj rasprostranjenosti. Osim za pečenje rakije bile su važne i za prehranu stanovništva budući da su se od njih pekli pekmezi koji su u siromašnim uvjetima bili važan dodatak u prehrani.⁸⁶ Usporedivši ih s podacima iz 1698. godine vidljiv je osim broja oranica i porast broja stanovnika, pogotovo u razdoblju 1698. – 1728., s 1570 domaćinstava na 1656. Uspoređujući podatke iz dva popisa Ive Mažuran zaključuje kako je na području Vukovarskog

⁸³ Isto, str. 139-140

⁸⁴ Isto, str. 248-249

⁸⁵ Isto, str. 246

⁸⁶ Mažuran, Ive, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Radovi, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1993., str. 93-97

vlastelinstva moglo živjeti 10 000 stanovnika ili 11% ukupnog stanovništva Slavonije što ga čini najvećim i najbogatijim posjedom na području istočne Hrvatske.⁸⁷

5.2. VALPOVAČKO VLASTELINSTVO

Drugi slavonski veleposjed po veličini i bogatstvu Valpovačko vlastelinstvo, utemeljeno je 1721., te predano barunu Petru Antunu Hilleprandu von Prandau kao nagrada za dvadesetogodišnji rad savjetnika dvorske komore te posudbu od 100 000 guldena. Sam vlasnik stalno je boravio u Beču te je vlastelinstvo bilo u rukama upravnika. Osobnost vlasnika te njegova veća ili manja zainteresiranost za ekonomski napredak posjeda kao i odsutnost uvelike su utjecali na razvoj imanja te njegovu upravno-gospodarsku organizaciju. Vlastelinstvo je 1767. naslijedio njegov sin Josef Ignac u cijelosti, a takvo je ostalo do punoljetnosti njegovih sinova Gustava i Karla koji su ga 1831. podijelili, Gustav preuzevši Valpovo, a Karlo Donji Miholjac. Od tada kao Valpovačko vlastelinstvo se računa samo područje koje je ostalo pod vlasti Gustava von Prandaua, dok Donji Miholjac ima zasebnu upravu.⁸⁸

Očuvanost arhivskog fonda Valpovačkog vlastelinstva, unatoč požaru 1802., omogućava rekonstrukciju njegove uprave tijekom 18. i prve polovice 19. stoljeća. Oslanjajući se na ekonomsko-historijsku analizu Valpovačkog vlastelinstva Igora Karamana detaljnije će se prikazati upravni sustav vlastelinstva te njegova modernizacija čime bi se moglo odrediti glavninu prihoda, ali i same uvjete njegova razvoja.

Razdoblje od 1721. do 1763. godine obilježava odsustvo vlasnika Petra Antuna von Prandaua zbog čega brigu oko posjeda vode upravitelji i službenici vlastelinstva. U to vrijeme vlastelinstvom su upravljali Stjepan Szarko (1722. - 1724.), Vjenceslav Anneis (1724. - 1736.) i Sebastian Freudhofer (1736. - 1763.). Iako je Szarko upravljao tek dvije godine, Anneis i Freudhofer na svojim položajima zadržali su se znatno dulje te tako obilježili ovo razdoblje vlastelinstva. Za vrijeme Anneisove uprave na vlastelinstvu je radilo šesnaest službenika. Uz samog upravitelja to su bili: kastner Weinauer, građevinski pisar Knozel, španovi Dreyssig i Weidebach, učitelj Repessa, vrtlar Frankh, valpovački lovac Zeleni, petrijevački lovac Zischki, šumar Feichtinger, dva prijevoznika u Miholjcu, dva vlastelinska krčmara u Martincima, podrumar i kočijaš. Uz samog upravitelja najvažniji položaj zauzima kastner koji se brine o svim vrstama naturalnih davanja. Godišnja plaća upravitelja Anneisa iznosila je 300 forinti,

⁸⁷ Isto, str. 171-174

⁸⁸ Karaman, Igor, *Valpovačko vlastelinstvo, ekonomsko-historijska analiza*, str. 3-5

kastnera 200 forinti, građevinskog pisara i pojedinih španova 150 forinti, dok su ostali primali ispod 100 forinti. Karaman pri tome ističe podređenost službenika upravitelju, koji odgovara za ukupno poslovanje vlastelinstva, te pogotovo detaljne upute španovima u Petrijevcima i Miholjcu.⁸⁹

Ovakav sastav službenika ukazuje na to da je vlastelinstvo zapošljavalo tek malen broj ljudi, a po njihovom položaju i visini plaće oni se mogu podijeliti na upravu koja se brinula o funkcioniranju posjeda i osoblje vlastelinstva koje je obavljalo različite obveze u kućanstvu. U upravu vlastelinstva tako se ubrajaju sam upravitelj, kastner, španovi, građevinski pisar i šumar, dok ostali pripadaju osoblju zaduženom za brigu o samom dvorcu ili pojedinim poslovima na vlastelinstvu. Iz dostupnih imena samih službenika vidljivo je kako je administracija vlastelinstva sastavljena isključivo od stranaca. Kako Karaman ne donosi imena svog osoblja može se pretpostaviti kako je ipak bilo i domaćih ljudi na nižim položajima. Iz popisa službenika jasno je da ne postoji diferencijacija različitih položaja niti uprava, nego su zaposlenici vezani za jasno određenu službu na vlastelinstvu te podređeni upravitelju.

Jedna od obveza upravitelja bila je sastavljanje godišnjeg obračuna vlastelinstva te njegovo upućivanje u Beč. Važno je istaknuti pri tome da je kastner slao posebne izvještaje vezane za naturalna davanja. Redovitost obračuna, kao i jasna odvojenost novčanih i naturalnih davanja ukazuje na začetak jasno definirane uprave, kao i zainteresiranost samog vlasnika za stanje na vlastelinstvu.⁹⁰

Iako je ono prvenstveno bilo financijske prirode, posebno sastavljeno uputa kastneru svjedoči o aktivnosti samog vlasnika u formiranju uprave vlastelinstva. Jedanaest točaka uputa omogućuje rekonstrukciju kastnerovih dužnosti. Prvih pet točaka pri tome se odnosi na plaću, obveze slanja obračuna i obradu alodija. Peta i šesta točka odnose se na proizvodnju alkohola, a donose detaljne upute o nabavci, raspodjeli i određivanju cijena vina i piva. Sedma točka uputa je vezana za mlin, osma na obveze vezane za stoku. Posljednje točke upućuju kastnera da svoje prijedloge i upute šalje upravitelju ili direktno vlasniku u Beču.⁹¹ Uz instrukcije, godišnji obračuni kastnera daju prikaz najvažniji naturalnih izvora prihoda vlastelinstva.

Prema poslovanju od 1741. do 1750. prihodi se mogu podijeliti u četiri grane: točenje vina i zakup prodaje pića, pivovare, pekara i mljekara. Troškove pri tome uzrokuju konjušnica, lov i plaća samog kastnera, ali njih je pokrivala već sama dobit od pivovare, mljekare i pekare. Čista dobit crpljena je iz točenja vina, odnosno pravo na točenje pića koje je vlastelinstvo

⁸⁹ Isto, str. 17-19

⁹⁰ Isto, str. 22

⁹¹ Isto,, str. 28-29

predavalo u zakup. Iz obračuna vidljivo je kako je upravo predavanje u zakup toga prava ostvarivalo najveći udio dobiti i to: 6321 forinti prema 3394 forinti izravne prodaje, dakle gotovo 2/3 prihoda.⁹²

Godišnji obračuni samog upravitelja omogućuju određivanje veličine prihoda i važnosti pojedinih gospodarskih djelatnosti na vlastelinstvu.

Prvi obračun Stjepana Szarka potječe iz 1723. a odnosi se na prihode vlastelinstva za 1722. i 1723. Najveći vlastelinski prihod ostvaren je od davanja za mesarenje i krčmarenje, a iznosi 2271 forinti. Idući najveći prihod pripada šumarstvu i iznosi 1638 forinti od žirenja i 890 forinti od ogrjevnog i građevnog drva. Među ostalim prihodima ističu se oni od skelarina i mostarina 791,14 forinti, mlinova 216 forinti, sajmove 71,06 forinti i od ribarenja 9,65 forinti. Najveći pak novčani iznos vlastelinstvo je ubralo od kontribucije, čak 10 302,12 forinti, od čega je u državnu blagajnu uplaćeno 8 541,20 forinte.⁹³

Po popisu iz 1736. možemo saznati da je Valpovačko vlastelinstvo drugo po veličini i bogatstvu u istočnoj Hrvatskoj. Njemu pripada 1120 konja, 1340 volova, 2773 goveda, 672 ovce, 4548 svinja i 275 pčelinjaka. Obrađuje se 6035 jutara oranica, 4207 kosa livada, a vlastelinstvo posjeduje i 14 mlinova.⁹⁴

Procjena prosječnog godišnjeg prihoda iz 1749. uzima u obzir samo direktne vlastelinske primitke. Od 9953,30 forinte ukupnih primanja, od zemljarine dolazi 3000 forinti, odnosno 11 forinti po selištu. Čisti prihod šuma iznosi 1670,50 forinti od ogrjevnog, te 456,47 od građevnog drveta. Tu su još i žirovinski prinos u iznosu 1099,28 forinti te 180,8 forinti dobiti pivovare te 486,24 od pšenice, zobi, sijena i drugih proizvoda. Oko 3000 forinti iznose ostali prihodi koji obuhvaćaju mostarine u Valpovu i Miholjcu, sajmove, krčmarenje, mesarenje, ribarenje te prihod mlinova i ribnjaka. Posebnu stavku pri tome čine žitarice na alodijalnom zemljištu koje se sastoji od 232 jutra zemlje. Budući da polovica mora biti na ugaru samo 116 jutara može se zasijati, a ono daje ukupno 195,60 forinti čistog prihoda. Da bi se izvršila ukupna procjena vrijednosti imanja 8 127,78 forinti ukupnih primanja množeno je s kamatnom stopom od 5% te je iznosu pridodana vrijednost valpovačkog dvora (12 000 forinti) i crkve (4000 forinti). Sveukupno imanje je procijenjeno na 178 555,60 forinti.⁹⁵

Na ukupni prihod koji je vlastelin primao uvelike su utjecale građevinske djelatnosti na vlastelinstvu. Da se radi o jednoj od najvažnijih djelatnosti svjedoči i položaj građevinskog

⁹² Isto, str 30-31

⁹³ Isto, str. 19

⁹⁴ Mažuran, Ive, Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Radovi, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1993., str. 74-76

⁹⁵ Isto, str. 22

pisara koji uz upravitelja i kastnera zauzima najvažnije mjesto među zaposlenicima vlastelinstva. Građevinska djelatnost bila je usmjerena na izgradnju raznovrsnih gospodarskih zgrada, popravak dvorca u Valpovu i od 1733. izgradnju crkve. Desetogodišnji obračun 1725. - 1736., pokazuje stabilnost izdvajanja za građevne djelatnosti, uz nešto manja ulaganja početkom 30-ih godina, nakon čega ponovno rastu sve do kraja razdoblja. Prihodi samog vlastelina tako često nisu prelazili 2000 forinti ukupno te nisu slani izravno s krajem obračunske godine, nego bi se prenosili u iduću. Tek nakon nekoliko godina uzastopnih prihoda veći iznosi slani su vlasniku u Beč.⁹⁶

Jedna od već spomenutih karakteristika vlastelinstava koja je izazivala napetosti između vlastele i podložnog stanovništva bilo je i predavanje djela imanja ili čitavog imanja u zakup. Kako je zakup funkcionirao, te koliko je mogao biti pozitivan odnosno negativan za vlastelinstvo, pa i samog vlasnika najbolje oslikava razdoblje od 1763. do 1790. na Valpovačkom vlastelinstvu.

Njega je naime od baruna Petra Anutna von Prandua 1763. zakupio, na deset godina, Ivan Kapistran Adamović. Detalji ugovora su poznati, te je godišnja zakupnina iznosila 12 000 forinti i trećinu ostvarenog prihoda. Zakupniku Adamoviću predano je cjelokupno imanje s cijelim inventarom. Zakupnik je naslijedio i sve osoblje, te je imao pravo smanjiti ili povećati njihov broj ili ih zamijeniti, osim upravitelja Busendorfera i petrijevačkog šumskog nadzornika. Po isteku ugovora posjed je 1773. vraćen vlasniku, tada barunu Josefu Ignacu von Prandau. Vlastelinstvo je nakon toga bilo u zakupu Stjepana Nagya od 1773. do 1776. kada je opet na deset godina predano Ivanu Kapistranu Adamoviću. Vlastelinstvo je u idućem desetljeću nekoliko puta mijenjalo zakupnika, što je vlastelina von Prandaua bacilo u velike dugove budući da je prerano raskidanje ugovora izazvalo brojne sudske parnice sa zakupcima. Čini se kako vlastelinstvo za vrijeme zakupnika baruna Burckarta nije dobro vođeno, a u njegovo vrijeme dugovi imanja, pa i samog Josefa Ignaca rastu dobrano preko pola milijuna forinti.⁹⁷

Prema jednome od priznanja samog baruna von Prandaua posjed je dao u najam zbog svojih obveza u Beču. Neupućenost vlasnika u stanje na imanju stoji u oštroj suprotnosti s njegovim pretkom Petrom Antunom, za čijeg vremena postoje redoviti obračuni prihoda i opširna graditeljska djelatnost. Ipak vlastelinstvo je nekoliko godina bilo u rukama Ivana

⁹⁶ Isto, str. 26-32

⁹⁷ Karaman, Igor, *Valpovačko vlastelinstvo, ekonomsko-historijska analiza*, str. 32 -36

Kapistrana Adamovića, koji ga je uzorno vodio te je vlasnik i sam priznao da mu je posjed vraćen u boljem stanju nego što ga je dobio u zakup.⁹⁸

Adamovićeve aktivnosti za vrijeme zakupa vidljiva je iz njegove Privremene instrukcije za dvorskog suca, odnosno instrukcije namijenjene Valpovačkom vlastelinstvu. Iz njenih šest sadržajnih dijelova mogu se prepoznati karakteristični problemi u vođenju vlastelinstva te koje je gospodarske grane zakupnik smatrao najvažnijima.

Prvenstvenu važnost Adamović daje odgovornostima samog upravitelja. Posebnu pažnju posvećuje jasnom definiranju njegovih dužnosti i obveza, čime znatno sužava mogućnosti zlorabe položaja. Veliku važnost pridaje i zaštiti imovine na samom vlastelinstvu kako bi se smanjili troškovi. Treći sadržajni dio instrukcije odnosi se na tlaku kao glavni izvor radne snage na vlastelinstvu, pri čemu naglašava da ona mora biti razumno odmjerena. Nadovezujući se na određivanje položaja upravitelja čini se kako je cilj minimalizirati zlorabe i pretjerano iskorištavanje seljaka na vlastelinstvu kao i ravnomjerno raspodijeliti radne obveze. Ostali dijelovi odnose se na instrukcije za čuvanje šuma, sklapanje ugovora i trgovinu. Time potvrđuje šume kao jedan od glavnih izvora prihoda na vlastelinstvu. Posebno isticanje trgovine govori o njenom sve važnijem utjecaju na povećavanje prihoda posjeda.⁹⁹

Godina 1790. prekretnica je u povijest samog imanja kao i obitelji von Prandau. Naime, 20. 1. 1790. barun je osobno preuzeo imanje i silom istjerao zakupnike, poništivši sve daljnje ugovore o zakupu. Od tada pa do ukinuća samog posjeda, vlasnici će živjeti na imanju. S vodstvom imanja u rukama vlasnika započinje novo doba razvoja imanja te konačne preobrazbe njegove upravne strukture koja će trajati do 1848. i ukinuća feudalizma.¹⁰⁰

Detalje o novom upravnom ustroju vlastelinstva pronalazimo već početkom 19. stoljeća u novčanim izračunima cijelog feuda, tzv. Rationistae. U njima, se od 1801. do 1809. godine očituje postojanje različitih ureda za pojedine aktivnosti na vlastelinstvu. Same izračune izrađuje računarski ured koji je zadužen za vođenje svih novčanih davanja i troškova. Uz njega postoji još i žitničarski, podrumarski, šumarski i građevinski ured. Podrumarski ured bio je zadužen za nabavku i prodaju pića, kao i prihod pivovare, pa su njegovi prihodi varirali, ovisno o cijeni pića. Očekivano obračun za građevinski ured sastoji se od rashoda, a šumarski ured

⁹⁸ Pavić, Hrvoje, Kolonija Ciprovčana u Osijeku s osvrtom na obitelj Adamovich de Csepín, *Essehist*, Vol 6., Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2012., str. 54

⁹⁹ Pavić, Hrvoje, *Ekonomika povijest – prikaz ekonomske djelatnosti Ivana Kapistrana I. pl. Adamovića de Csepín*, (diplomski rad), Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2015., str. 31-32

¹⁰⁰ Karaman, Igor, *Valpovačko vlastelinstvo, ekonomsko-historijska analiza*, str. 39-40

predstavlja iznimno profitabilnu granu vlastelinstva, prvenstveno zbog sječe i prodaje drvene građe.¹⁰¹

Službenička struktura samog vlastelinstva time je također izmijenjena. Po podacima iz 1810. vlastelinstvo je zapošljavalo 202 osobe, a postojala je i razvijena upravna hijerarhija. Tako postoji upravna kancelarija, zaposlenici dvorca te zaposlenici u pojedinom okrugu vlastelinstva sa svojom hijerarhijom. Upravnu kancelariju čine upravitelj, glavni računovođa, šumski nadzornik i tri pisara. Uz majordoma i učitelja u dvorcu je zaposleno i 20 pandura. Postojala su tri okruga na čelu s provizorima pod kojima su bili španovi i njihovi službenici, šumari, žitničari, pisari i nadzornici. Osim njih pod upravom okruga postojale su i gospodarske sluge, govedari, poljari, šumski čuvari i posade pandura.¹⁰²

Na samom vlastelinstvu dolazi do širenja gospodarske djelatnosti na svim područjima. O tome možda najbolje svjedoči činjenica da je urbarijalni selišni porez koji je u prvoj polovici 18. stoljeća dosežao trećinu ukupnih prihoda imanja sada tek trećina prihoda računarskog ureda. Njegov iznos pak doseže i iznos zakupa alodijalnog i izvanselišnog zemljišta od pojedinaca, što opet ukazuje na širenje obrađenog područja i potvrđuje gospodarski rast na vlastelinstvu. Podatci žitničarskog ureda pokazuju kako je 95% prihoda ostvareno prodajom žitarica i to van imanja i u većim količinama. Tako se vlastelinstvo u doba Napoleonskih ratova i visoke cijene žita uključilo u tokove svjetske trgovine.¹⁰³

Promotrivši ukupne prihode vidljiv je porast prihoda svih ureda, ali i porast rashoda. Ipak, prihodi žitničarskog, stočarskog i podrumarskog ureda dovoljni su kako bi se pokrili svi troškovi na imanju, uključujući i građevinsku djelatnost, plaće i vlastelinove troškove, a prihod od šumarstva osigurava čistu dobit vlastelinstvu. Čitavo vlastelinstvo je tijekom deset godina donijelo 652 000 forinti. Njega je vlastelin upotrijebio kako bi isplatio svoja dugovanja te ostatak uzeo kao osobni prihod.¹⁰⁴

Rastom prihoda i opsegom posla na imanju nisu se promijenile i životne prilike stanovništva. Vlastelinstvo i dalje uglavnom upotrebljava tlaku kao glavni izvor radne snage, a povećava se i broj prekobrojnih dana i to za gotovo 100% u razdoblju od 1796. do 1825., s tim da najveće povećanje dolazi 1806. Pri tome kmetovi valpovačkog distrikta podnose najveći broj opterećenja, budući da je građevna djelatnost uglavnom centrirana na središte vlastelinstva.¹⁰⁵

¹⁰¹ Isto, str. 43

¹⁰² Isto, str. 46-47

¹⁰³ Isto, str. 49-57

¹⁰⁴ Isto, str. 68-69

¹⁰⁵ Isto, str., 66-67

Tomu u prilog ide i činjenica da se broj obradivih površina na vlastelinstvu uvelike povećao s 360 kvadratnih kilometara na 900.¹⁰⁶

5.3 BELJSKO VLASTELINSTVO

Treće kasnofeudalno vlastelinstvo koje će ovaj rad opisati je Beljsko vlastelinstvo, na području Baranje. Baranjski trokut formalno nije dio Kraljevine Slavonije, ali uvjeti njegova razvoja, kao i neposredna blizina Osijeka učinili su ga sličnijim kasnofeudalnom razvoju u Slavoniji nego ostalim dijelovima Ugarske. Na temelju popisa za urbarijalnu regulaciju iz 1746. godine moguće je ustanoviti sastav i strukturu vlastelinskih imanja u Baranji. Ukupno je na području Baranje bilo 24 imanja sa 7984 selišta te 16 800 podložnika. Struktura je podudarna s onom u susjednoj Slavoniji, pa posjedi s više od 10 000 hektara čine 29.17% ukupnih vlastelinstava, a raspolažu s čak 75.09% selišta te na njima živi 75.32% podložnika. Proces dekameralizacije tekao je kao i u Slavoniji, vlastelinstva su stvorena bez parcelizacije zemlje, obuhvativši proizvoljan broj naselja te bila dodijeljena zaslužnim pojedincima iz redova dvorskog plemstva.¹⁰⁷

Uz Beljsko vlastelinstvo na području Baranje postojalo je i Đardansko vlastelinstvo. Oba su osnovana početkom 18. stoljeća, prvo s 25, a drugo s 19 naselja.¹⁰⁸ Beljsko vlastelinstvo pripalo je princu Eugenu Savojskom, te poslije njega jednoj grani Habsburgovaca. Središte vlastelinstva postao je dvorac Belje koji je podigao princ te se oko njega razvijalo vlastelinstvo, prvo s dvadesetak, a kasnije s tridesetak naselja.¹⁰⁹

Prvi zadatak vlasnika bio je odrediti granice posjeda, što je dovelo do brojnih parnica. Nakon toga je bilo potrebno povećati broj stanovništva te pokrenuti kolonizaciju zbog slabe naseljenosti. Početkom 18. stoljeća uz lokalno stanovništvo naseljavaju se Nijemci, a koloni

¹⁰⁶ Mažuran, Ive, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Radovi, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1993., str. 360

¹⁰⁷ Karaman, Igor, *Osnovna obilježja imanja "Belje" i Darda u sastavu kasnofeudalnih kapitalističkih zemljoposjeda na baranjsko-slavonskom tlu do 1918. godine*, Tri stoljeća Belja : zbornik radova, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1986., str. 83

¹⁰⁸ Kiss, Magdolna, *Život kmetova na veleposjedima u Baranji između Dunava i Drave od 1700. do 1848. godine*, Tri stoljeća Belja : zbornik radova, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1986., str. 195

¹⁰⁹ Karaman, Igor, *Osnovna obilježja imanja "Belje" i Darda u sastavu kasnofeudalnih kapitalističkih zemljoposjeda na baranjsko-slavonskom tlu do 1918. godine*, Tri stoljeća Belja : zbornik radova, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1986., str. 85

imaju pravo bez carine doći sa svim pokretninama. S vlastelinstvom sklapaju povoljne ugovore, u kojima između ostalo vrlo često nisu obvezani na radu prvih nekoliko godina.¹¹⁰

Prije urbarijarnih odredbi obveze kmetova određene su pojedinačnim ugovorima s vlastelinstvom. Zbog manjka stanovništva zemlja se obrađuje slobodno, a prva pojava parceliziranja i fiksiranja površine i vlasništva nad zemljom pojavljuje se tek 1752. S rastom stanovništva površine koje pojedinci obrađuju se smanjuju, te se ustanovljuju točno određeni posjedi. Velika većina stanovništva bavi se poljoprivredom, a zanatlije i trgovci u većem broju pojavljuju se tek nakon 1780.¹¹¹

Upravna struktura Beljskog vlastelinstva slična je onoj vlastelinstava u Slavoniji. Upravu vlastelinstva sačinjavalo je činovništvo. Vlastelinstvo je bilo podijeljeno u više okruga od kojih je svaki imao svoju činovničku stolicu, a one su pak bile podređene centralnoj činovničkoj stolici. Ona je vršila sve poslove upravljanja, a nju je vodio upravitelj ili guverner imanja, čovjek od najvećeg povjerenja samoga vlasnika, ovlašten kao njegov opunomoćeni zastupnik u svim pitanjima. Vlastelin je po shvaćanju apsolutni vladar svojega posjeda, a svi njegovi stanovnici bili su mu podanici bez obzira na stalež ili ekonomski položaj. Uprava vlastelinstva postojala je kako bi ekonomiju vlastelinstva usmjerila k povećanju vlastelinskih prihoda. Takav birokratski model zahtijevao je i pojavu zapisnika, izvještaja i pismenih evidencija, a tijekom 18. stoljeća sve je više rastao. Neposredni izvršitelji vlastelinskih naloga bili su nadstojnici imanja i panduri koji su mogli koristiti silu te seoski kneževi, odnosno španovi. Među slugama na vlastelinstvu razlikujemo nadzornike koji upravljaju imanjem i proizvođače najčešće specijalizirane zanatlije. Županijska uprava i vlastelinstva usko su povezana, osim u pravnim pitanjima i u porezima, budući da su vlastelinstva skupljala porez od podložnog stanovništva i uplaćivala ga u županijsku blagajnu. Seoska samouprava bitno je oslabljena te upravna vlast na selu funkcionira kao izvršna vlast samog vlastelinstva. Seoski knez odnosno špan, najvažnija je osoba seoske uprave, a od 18. stoljeća bira se na prijedlog vlastelinstva. Biran je na godinu dana, a pravo na izbor imao je svaki odrasli muškarac na selu. Vlastelinstvo je najčešće predlagalo tri kandidata od kojih je stanovništvo izabiralo kneza koji bi potom polagao zakletvu pred gospodskom stolicom. Čuvao je pečat sela, a najčešće je bio

¹¹⁰ Kiss, Magdolna, *Život kmetova na veleposjedima u Baranji između Dunava i Drave od 1700. do 1848. godine*, Tri stoljeća Belja : zbornik radova, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1986., str. 195

¹¹¹ Isto, 197-199

pismena i uvažena osoba. Bio je odgovoran za izvršavanje vlastelinskih odredbi, organizaciju rada te ubiranje poreza u selu.¹¹²

Eugen Savojski u Bilju ima sudbeno pravo mača što znači da provodi i krivičnu pravdu. Gospodska stolica, sustav pravnih institucija vlastelinstava, potječe iz razdoblja 16. i 17. stoljeća, a nakon Turaka ponovno oživljava na područjima novoformiranih veleposjeda. Prilikom sudskih postupaka zapostavlja se pisanje dokumenata odnosno sporovi se rješavaju usmeno, a oslanjaju na silu. U drugoj polovici 18. stoljeća, nakon konsolidacije uprave, zato dolazi do lavine pravnih sporova pri županijskim sudovima. Kazne su najvećim djelom obuhvaćale prisilni rad i upotrebu sile.

Na Beljskom vlastelinstvu presude pri tome donosi županijski sud, a ne gospodska stolica. Vlastelin nije predsjedavao sudom nego je to u njegovo ime činio kotarski načelnik. U svakom postupku postojao vlastelinski branitelj koji je zastupao interese vlastelinstva, u pravilu do 1831. godine to je bio bilježnik gospodske stolice. U manjim naseljima, kao što je Darda, građanina je najčešće zastupao predstavnik gradske uprave ako nije tužio drugog mještanina. Kmetove je mogao zastupati bilo tko, ali uz potpis, što s obzirom na pismenost i položaj materijalne ovisnosti o vlastelinstvu u stvarnosti nitko nije činio. Žalbu se moglo podnijeti županijskom sudu, ali samo za imovinske sporove, dok su se kazne za ostale izvršavale na licu mjesta, bilo utamničenjem u Beljskom vlastelinstvu ili fizičkom kaznom u Đardanskom. Krajem 18. stoljeća mijenja se sudbeni postupak na vlastelinstvima. Sporovi se počinju bilježiti i dokumentirati, a sve veću ulogu ima županijski sud. Mijenja se i kazneni zakon. Glavna kaznena mjera postaje batina, od 6 do 100 udaraca, a puno rjeđe globa ili utamničenje.¹¹³

U Baranji, močvarnom području podložnom čestim poplavama, vlastelinstva predstavljaju važnu ulogu u infrastrukturnim zahvatima. Izgradnja sustava nasipa i isušivanje ovdje nije bilo pitanje samo povećanja obradivog zemljišta nego i kvalitete života, osiguranja puteva i općenite sigurnosti. Iz podataka o Beljskom vlastelinstvu može se vidjeti kako je taj sustav izgrađivan. Radove je pri tome izvodilo samo vlastelinstvo tek po potrebi udružujući se s drugim vlastelinstvima i institucijama. Najraniji podatci o obrani od poplava i odvodnji potječu iz 17. stoljeća kada je na području Darde izgrađen zaštitni nasip. Intenzivnija izgradnja započinje krajem 18. stoljeća, odnosno 1790. kada je započela izgradnja nasipa od mjesta Gordisa, preko Darde do utoka Drave u Dunav. Do 1830 -ih godina izvedeni su brojni radovi,

¹¹² Raczi, Peter, Pravno ustrojstvo i funkcioniranje đardanskog i beljskog vlastelinstva od nastanka do 1918. godine, Tri stoljeća Belja : zbornik radova, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1986., str. 175-177

¹¹³ Isto, str. 172-174

ali oni nisu bili sustavni. Njihov osnovni cilj bio je odvođenje velikih poplavnih voda i sprječavanje erozije obale. Najintenzivniji radovi pri tome napravljeni su na rijeci Karašici, koja je već sredinom 19. stoljeća regulirana nasipima i kanalima.¹¹⁴

Građevnu djelatnost vodio je građevni ured, a uz upravitelja nadzor nad izgradnjom vršili su geometar i nadzornik kanala, nasipa i navodnjavanja. Čini se kako je bila planirana opširna i sustavna graditeljska djelatnost kojom bi vlastelinstvo počelo dobivati i nova poljoprivredna zemljišta. Tako je povezivanjem biljskog i osječkog kanala planirano povećanje za 400 - 500 jutara. Blizina i utjecaj vode imali su nezaobilaznu ulogu u samom gospodarskom životu imanja. Većina vlastelinskih šuma nalazila se na otocima, kao i popriličan broj oranica, a vlastelinstvo je veliku korist izvlačilo iz brojnih trščaka koji su i izvoženi u obližnja mjesta. Ipak, ribarenje je i dalje ostalo najunosnija aktivnost, a bilo je pod nadzorom špana i pet čuvara. Vlastelinstvu je donosilo 50 000 - 60 000 forinti prihoda godišnje te je ono izgradilo ribnjak na području najvećeg ulova.¹¹⁵

Opsežnu građevinsku i infrastrukturnu djelatnost pronalazimo i na području Baranje. Komorski popis 1766. te popis Baranjske županije iz 1785. područje Beljskog vlastelinstva opisuje kao močvarno i podložno brojnim poplava, što uvelike otežava život na njemu. Nedostatak oranica te česte poplave onemogućavale su poljoprivrednu djelatnost te donosile velike gubitke seljačkom stanovništvu. Relativna prednost bila je mogućnost ribolova koji je bio dosta raširen i mogao biti unosan za ribare. U ovom razdoblju vlastelinstvo je gradilo niz mostova i nasipa s ciljem osiguravanja puteva i prometa.¹¹⁶

U opisu Beljskog vlastelinstva Josipa Payra iz 1824. primjećuju se poboljšanja po pitanju izgradnje kanala i nasipa. Payr navodi niz kanala koji su izgrađeni, ali kako ih ne navodi sustavno čini se da su oni građeni postupno i zaštitu od poplava na lokalnoj razini. Planirana je i sustavna graditeljska djelatnost kojom bi vlastelinstvo počelo dobivati i nova poljoprivredna zemljišta. Blizina i utjecaj vode imali su nezaobilaznu ulogu u samom gospodarskom životu imanja. Većina vlastelinskih šuma nalazila se na otocima, kao i popriličan broj oranica, a vlastelinstvo je veliku korist izvlačilo iz brojnih trščaka i ribolova. Vlastelinstvo je nastojalo zadržati kvalitetu trske te su organizirana sistematska paljenja površina pod trskom. Vlastelinstvu je ribolov donosio 50 000 - 60 000 forinti prihoda godišnje te je ono izgradilo ribnjak na području najvećeg ulova.¹¹⁷

¹¹⁴ Bogović, Božić, Dubravka, Drava u opisima vlastelinstva Belje u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća, *Podravina*, Vol. 86, br. 24, Koprivnica, 2013. str 88

¹¹⁵ Isto, str. 93-96

¹¹⁶ Isto, str. 90-92

¹¹⁷ Isto, str. 94-96

Ulaganje u infrastrukturu, očuvanje kvalitete proizvoda te orijentacija na izvoz kao sredstvo ostvarivanja profita ukazuje na kontinuiranu modernizaciju vlastelinstva.

Uređenje vlastelinstava uvelike je ovisilo o zainteresiranosti samog vlasnika posjeda i njegovim financijskim potrebama. Kroz 18. stoljeće razvoj upravne strukture tekao je sporo, dok su prihodi većinom ovisili o kontribucijskim davanjima. Od sredine 18. stoljeća dolazi do postupne modernizacije i povećavanja gospodarske i graditeljske djelatnosti. Krajem 18. stoljeća, uprave vlastelinstava su dovoljno izgrađene te postoje različiti uredi i jasna hijerarhija službenika koji se bave određenom gospodarskom djelatnošću. Vidljiv je i sve veći izravni nadzor vlasnika nad imanjem te poticanje gospodarske djelatnosti. Vlastelinstva se sve više orijentiraju povećavanju proizvodnje te početkom 19. stoljeća i izlasku na tržište te ostvarivanju profita. S time se mijenja i struktura njihovih prihoda. Sve važnija postaje trgovina, a sve veći izvor profita postaju šume.

Unatoč tome ona ostaju feudalni posjedi koji većinu prihoda ostvaruju seljačkim davanjima, te ovisna o tlaci kao glavnom izvoru radne snage. Sve to će imati posljedice kada 1848. dođe do prijelaza na kapitalistički način proizvodnje.¹¹⁸

¹¹⁸ Karaman, Igor, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje, studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII-XX st.*, str. 69

6. ULOGA VLASTELINSTAVA U MODERNIZACIJI NA PROSTORU ISTOČNE HRVATSKE

Ekonomska razvijenost istočne Hrvatske na niskom je stupnju u odnosu na ostatak Monarhije, a takva će ostati i čitavo 18. stoljeće. Uzroke te zaostalosti, kao i opis načina života u kraljevini, daje Friedrich von Taube u svom iscrpnom putopisu *Slavonija i Srijem 1777/1778*. On donosi i pregled načina na koji se odvija poljoprivreda, iznosi brojne kritike u tehnici i načinu proizvodnje te uspoređuje Slavoniju s naprednijim dijelovima Monarhije. Njegov pregled koristan je i pri prikazu razvoja trgovine pa je moguće ustanoviti i neke osnovne stavke izvoza. Budući da je u Slavoniju došao kao službenik Bečkog dvora njegova kritika ponajprije oslikava ciljeve i pogled koji je Bečki dvor imao na istočnu Hrvatsku. Kao vojni službenik o stanju u Slavoniji pisao je i Matija Antun Reljković, a njegov rad nadahnut je prosvjetiteljstvom te idejom modernizacije. Uz pregled ekonomskog stanja on donosi i njegovu kritiku kao i prijedloge i savjete za njegovo unapređenje. Njihova kritika i opis osvjetljavaju konkretno stanje te uzroke i pokazatelje zaostalosti Slavonije.

Govoreći o poljoprivrednoj proizvodnji, Taube ističe plodnost tla i pogodnost klime za razvoj poljoprivrede, te ističe njenu veću kvalitetu nasuprot zemlji dostupnoj u njemačkim krajevima. Njen prinos je ipak nizak budući da se, kako navodi, obrađuje na pogrešan način:

„Njiva se uopće ne gnoji, a osim toga se nikada ili vrlo rijetko ostavlja na ugaru te dosljedno tome ne može se ni pravo odmoriti. Požnjeveni usjevi ostaju napolju ležati u hrpama pod vedrim nebom. Ni zimi ih ne vrše drugačije negoli stokom.“¹¹⁹

Njegov opis prvenstveno je usmjeren na kritiku tadašnjeg stanja. Ističe kako je poljoprivreda na vrlo niskom stupnju, zemlja se ne gnoji, usjevi se ne čuvaju i način vršenja je primitivan. Razlozi za izostanak gnojenja su uvjerenje kako to slavonskoj zemlji nije potrebno te nedostatak gnojiva i lijenost seljaka. Pri tom ipak ističe provedbu određenih pokusa i početak upotrebe gnojiva na pojedinim vlastelinstvima. Time ukazuje na određeni pomak te polagani dolazak tehnika i vještina iz naprednijih zemalja u nerazvijenu Slavoniju.

U svom *Satiru iliti divljem čovjeku*, Reljković također kritizira sporost modernizacije i nedovoljnu sadnju novih kultura te prekasno započinjanje oranja. U svoja dva izdanja, napisana 1762. i 1779., *Satir* iznosi i pomake koji su se u međuvremenu dogodili. U prvom izdanju kritizira slabu izgradnju kuća, ekstenzivno stočarstvo i nedostatak skladišnog prostora. Ističe

¹¹⁹ von Taube, Friedrich Wilhelm, *Slavonija i Srijem 1777./1778*, str. 45

kako seljaci drže svinje koje jedu žito i umiru od kuge te slab prinos stočarstva, a pogotovo kravarstva, budući da seljaci ne timare krave niti imaju štale, nego ih ostavljaju na otvorenome. U drugome izdanju hvali promjene, savjetuje obrazovanje u poljoprivredi, te eksperimentaciju s novih kulturama. Potiče sadnju svile, ali i duhana, pri tome istaknuvši pokus izvjesnog poručnika Oesterreichera 1781. godine. Zasadivši duhan u tri različite slavonske regije, on je dokazao kako ta kultura uspijeva, uz 6-17 puta veću isplativost od kukuruza.¹²⁰

Kao najveći nedostatak poljoprivrede Taube ističe ostavljanje usjeva na otvorenom gdje propadaju u vrlo brzom roku. Naime, niti seljaci, niti pojedina imanja ne izgrađuju silose, skladišta i druge prostore gdje bi mogli čuvati i zaštititi svoje usjeve. Vršenje se odvija pomoću konja i volova. Tako mnogo žita i slame bude uništeno. I tu se vidi određeni napredak budući da postoji odredba o uvođenju njemačkog mlatila, ali u praksi ono se ne upotrebljava. Kao dodatni problem ističe se i veličina vlastelinstava koja onemogućava kvalitetniji nadzor i veća ulaganja.¹²¹

Među poljoprivrednim kulturama najviše su zastupljene žitarice kao što su pšenica, kukuruz, raž i druge. Taube napominje kako je sadnja kelja, krumpira, rotkve i drugih kuhinjskih biljaka zanemarena. Sadnja kukuruza prilično je proširena i on vrlo dobro uspijeva, a koristi se za pečenje kruha, stočnu krmu i oslobođen je desetine. Sije se početkom proljeća, a dozrijeva u listopadu. Nakon berbe seljaci ga prodaju, odnose u mlin i melju ili koriste kao krmivo. U određenim predjelima, gdje nedostaje drva, kukuruz se koristi za ogrjev, a vrlo često se stabljike kukuruza zaoru i služe kao gnojivo.¹²²

Kritiku neverisifikacije različitih poljoprivrednih kultura možemo pronaći i kod Reljkovića koji ističe korisnosti sađenja različitih kultura, a pogotovo ističe krumpir i sadnju duhana kao korisne profitabilne kulture.¹²³

Uzgoj pšenice ne razlikuje se od onoga u Njemačkoj, uz već navedeni izostanak gnojenja zemljišta. Taube uz njen uzgoj spominje kako se pšenica redovito dosijava, te da na nekim vlastelinstvima zalihe pšenice dosežu i do 20 000 forinti. Često se skladišti i čekaju lošu žetvu u Italiji kako bi se tamo izvezla. U slučaju da ona izostane, slavonsko žito šalje se u Dalmaciju i unutrašnju Austriju.¹²⁴ Taj podatak navodi na zaključak kako se, osim za vlastite

¹²⁰ Kolar, Dimitrijević, Mira, *Pisanje i djelovanje Matije Antun Reljkovića na gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskoga programa Bečkog dvora za Hrvatsku i Slavoniju*, Matija Antun Reljković i Slavonija 18. stoljeća, Poglavarstvo Općine Davor, FFZG, Zagreb, 2000., str. 40-43

¹²¹ von Taube, Friedrich Wilhelm, *Slavonija i Srijem 1777./1778*, str. 45-46

¹²² Isto, str. 46-47

¹²³ Kolar, Dimitrijević, Mira, *Pisanje i djelovanje Matije Antun Reljkovića na gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskoga programa Bečkog dvora za Hrvatsku i Slavoniju*, str. 45

¹²⁴ von Taube, Friedrich Wilhelm, *Slavonija i Srijem 1777./1778*, str. 47-48

potrebe, pšenica proizvodila i za izvoz i to ponajviše u Italiju i susjedne zemlje, odnosno Austriju. Činjenica da se pšenica skladištila te da je njen izvoz ovisio o urodu u drugim zemljama svjedoči kako su vlastelinstva bila gospodarski subjekti koji su svojim izvozom bili uključeni u europsko gospodarstvo.¹²⁵

Reljković ističe nerazvijenost trgovine te ju ponajprije pripisuje nedostatku i nedovoljnoj kvaliteti puteva u Slavoniji kao i slaboj prometnoj povezanosti s drugim krajevima. Kao glavne trgovačke puteve vidi Podunavlje te povezanost s morem, a pri tome se poziva i na nastojanja Monarhije, ali i lokalnih veleposjednika da iste izgrade.¹²⁶ Njegov odnos prema lokalnom plemstvu i predstavnicima vlasti izrazito je pozitivan, ističući njihovu volju za modernizacijom i unapređenjem posjeda. Među zaslužnim modernizatorima ističe Antuna von Prandaua i Ivana Kapistrana Adamovića, odobravajući njihova nastojanja iznesena u uputama o vođenju Valpovačkog vlastelinstva koje preporučuje svim zemljoposjednicima kao korisno štivo. Širenje modernizacije i prosvjetiteljskih ideja njegov je glavni cilj, a smatra kako se one na veleposjedima u vlasništvu stranog plemstva mogu vrlo brzo proširiti, za razliku od usitnjenih lokalnih vlastelinstava zagorja.¹²⁷

Uz Antuna von Prandaua treba više reći i o Ivanu Kapistranu Adamoviću jednom od najzanimljivijih ličnosti Slavonije 18. stoljeća. Kao sposoban administrator i ekonomist istaknut je kao jedan od najsposobnijih vlastelina i modernizatora u Slavoniji. Činovnik u carskoj administraciji, podžupan Virovitičke županije kao i zastupnik u Hrvatsko-ugarskom Saboru, osim velikog ugleda stekao je i naklonost Beča. Zbog svojih zasluga za vrijeme Sedmogodišnjeg rata imenovan je za tajnog dvorskog savjetnika 1762., a 1765. Marija Terezija mu je dodijelila Čepinsko vlastelinstvo za 26 000 forinti.¹²⁸

Ženidbom s Juditom pl. Saich de Pernicza stekao je posjede: Sveta Helena, Majakovec, Imbrijovec, Đelekovec i Kanižu – Lug. Erdutski posjed kupio je 1778. godine za 340 000 forinti od grofa Ivana Palfija. Odmah nakon kupovine erdutskog vlastelinstva, kako bi ga isplatio, prodao je posjed Sarvaš Ivanu pl. Kovaču za 20 000 forinti, Novo Selo i Sv. Lovru Nikoli pl. Csehu za 60 000 forinti. Sam je skupio 140 000 forinti, a od austrijske nadvojvotkinje Marije Ane, kćeri Marije Terezije, dobio je 120 000 forinti na dugoročan zajam.¹²⁹

¹²⁵ Isto, str. 97

¹²⁶ Kolar, Dimitrijević, Mira, *Pisanje i djelovanje Matije Antun Reljkovića na gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskoga programa Bečkog dvora za Hrvatsku i Slavoniju*, str. 39

¹²⁷ Isto, 39-40

¹²⁸ Pavić, Hrvoje, *Kolonija Ciprovčana u Osijeku s osvrtom na obitelj Adamovich de Csepin*, str. 54

¹²⁹ Mažuran, Ive, Pavić, Hrvoje, *Čepin krajem 17. i tijekom 18. stoljeća*, *Essehist* br. 6., Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2014., str. 106-107

Ivan Kapistran Adamović de Csepin vodio je svoj posjed uzorno. Na njemu je izgradio dvorac i crkvu te pokrenuo proces isušivanja močvara i melioracije kojom je 960 jutara obradive površine prošireno na 1344. Na močvarnom tlu sadio je duhan, protežirajući tako tu novu kulturu, te postoje podaci kako je koristio različite metode močenja konoplje. Naime umjesto da duhan namače u bari, raširio bi ga na polju te polijevao vodom dok se ne bi odvojila vlakna od stančevine. U Čepinu je i otvorio užarnicu koja je proizvodila užad za nizozemsko tržište.¹³⁰

Sam posjed imao je oko 100 selišta te ulazi u kategoriju krupnih posjeda. Osim ovoga važno je spomenuti i njegovu *Regulamentum domaniale tj. Kako se gospodarilo na feudalnom dobru*, napisanu 1774. godine i hvaljenu kao jedno od najboljih gospodarskih i prosvjetiteljskih djela s područja Kraljevine Hrvatske i Slavonije.¹³¹

U 14 poglavlja Adamović navodi kako se vodi njegovo imanje Sveta Helena, te daje niz savjeta i preporuka za napredak samog vlastelinstva. Zagovara tropoljni sustav obrade zemlje, obvezno oranje i gnojenje, redovitu košnju livada, prokopavanje kanala za otjecanje vode nakon topljenja snijega te različite režime sjetve ovisno o kakvoći zemlje. Preporučuje dva vagnja sjemena na jutro, a ako je ona lošija dva i pol. Posebnu pažnju posvećuje i radnoj snazi na vlastelinstvu, obvezama upravitelja, odgovornom raspodjeljivanju tlake, prehrani i radnom vremenu seljaka. Pri tome iskazuje brigu za moral, zabranjuje rad djece, kažnjavanje bolesnih i trudnica, te naglašava obvezni odlazak na misu, pogotovo za zaposlenike imanja. Upraviteljima tako zabranjuje da posjećuju gostionice, savjetuje da se budući zaposlenici uzimaju na četrnaest dana probe prije trajnog zaposlenja i zapošljavanje domaćeg stanovništva, budući da su manje šanse da će napraviti štetu i pobjeći. Važnu stavku predstavlja i racionalno gospodarenje šumama kao i predana briga za životinje, pogotovo volove i krave. Između ostaloga preporučuje i izgradnju štala i torova. Pri građevnoj djelatnosti ističe važnost redovitog pregleda i sanacije oštećenja kao i detaljnoj pripremi plana gradnje te osiguravanju za nju potrebnih sredstava.¹³²

Njegovi savjeti usmjereni su smanjivanju troškova te stalnom unapređenju agrarne tehnologije s ciljem ostvarivanja profita. Tako, u feudalnom okviru, njegov rad i savjeti predstavljaju prve korake prema poduzetničkom, kapitalističkom, shvaćanju vođenja posjeda.¹³³

¹³⁰ Pavić, Hrvoje, *Kolonija Ciprovčana u Osijeku s osvrtom na obitelj Adamovich de Csepin*, str. 54.

¹³¹ Mažuran, Ive, Pavić, Hrvoje, *Čepin krajem 17. i tijekom 18. stoljeća*, str. 107.

¹³² Pavić, Hrvoje, *Ekonomska povijest – prikaz ekonomske djelatnosti Ivana Kapistrana I. pl. Adamovicha de Csepin*, str. 38-49

¹³³ Isto, str. 36-37

Druga polovica 18 stoljeća donosi početak manufakturne proizvodnje, iako vrlo slabe i s mnogo poteškoća. Taube izdvaja nedostatak obrazovane radne snage koja bi manufakturnu proizvodnju učinila uspješnijom. Uz to ističe da visoke nadnice smanjuju njihovu profitabilnost. Nedostatak obrtnika, umjetnika i radnika uzrokovao je dolazak mnogih obrtnika iz ostalih dijelova Monarhije, ali ipak bilježi nedostatak zidara i tesara.¹³⁴ Da se radi o procesu koji je tek u povojima svjedoči i činjenica da je tek 1777. jedno bečko trgovačko društvo, uz poticaj carske administracije, pokušalo otvoriti svilarsku manufakturu. Manufakturnom proizvodnjom bave se njemački suknari u Daruvaru koji od domaće vune prave platno, flanel i slične proizvode, ali manufaktura se ne razvija budući da nema strigača platna niti mogućnosti njegovog bojanja. Slično je stanje i u staklani na Našičkom vlastelinstvu. Iako ima četrdesetak radnika te proizvodi stakleno posuđe i prozorska stakla, ne može konkurirati na tržištu kvalitetom i cijenom robe. Tek manji dio se izvozi iz Kraljevine i to najviše u Tursku.¹³⁵

Iz njihovih zapisa vidljivo je kako je carska politika modernizacije utjecala na istočnu Hrvatsku, ponajprije se odrazivši u pokušajima modernizacije poljoprivrede i versifikaciji poljoprivrednih kultura kao i stočarstva. Međutim, slaba razvijenost i nedostatak stručnog znanja onemogućavao je širenje novih tehnika i kvalitetnija ulaganja u razvoj. U promatranju trgovine razaznaju se merkantilističke ideje Carstva bliske nastojanju da se stvori samodostatna Monarhija te poveća izvoz. Jedan od slabosti istočne Hrvatske bila je upravo njena nerazvijenost, što zbog nedostatka cesta i nesigurnosti na putevima, što zbog položaja na granici s Osmanskim Carstvom te slabije kvalitete proizvoda od onih u ostatku Monarhije. Pri tome je vidljivo da su veća ulaganja u infrastrukturu i razvoj pravila velika vlastelinstva, prema kojima Reljković zauzima pozitivan stav, dok Taube ističe njihovu veličinu kao glavni razlog slabih ulaganja. Nedvojbeno je pak da su interesi vlastelinstava i mogućnosti njihovih veleposjeda imali centralnu ulogu u ekonomskim pitanjima i pokušajima modernizacije istočne Hrvatske.

¹³⁴ von Taube, Friedrich Wilhelm, *Slavonija i Srijem 1777./1778.*, str. 91-93

¹³⁵ Isto, str. 93-94

7. ZAKLJUČAK

Ovaj rad prikazao je složeni proces kasnofeudalnog razvoja na području istočne Hrvatske smjestivši ga prvo u širi kontekst razvoja Habsburške Monarhije, a potom na pojedinačnom primjeru vlastelinstva kao temeljne ekonomske jedinice. Prikazuje kontinuitet carske politike te čimbenike njenog zaostajanja kao jedne od najsiromašnijih i najzaostalijih provincija Carstva.

Sama Monarhija u 18. stoljeću prošla je kroz mnogobrojne promjene u upravnom, ekonomskom, političkom, pa i ideološkom smislu, izrastavši iz konglomerata različitih zemalja povezanih osobom vladara u državu s centraliziranom administracijom. Stvaranje birokratskog aparata i administracije, kao i sustavno nagrađivanje odanog i zaslužnog plemstva vezalo ga je uz vlast vladara. Time se promijenio karakter plemićkog staleža, pretvorivši ga u birokratsko, a ne više teritorijalno plemstvo. U skladu s kameralističkim idejama država počinje aktivno utjecati na razvoj i ekonomsku djelatnost u Monarhiji s prvenstvenim ciljem povećanje radne snage, manufakturne proizvodnje i trgovine. Prostor istočne Hrvatske oslobođen je od Turaka krajem 17. stoljeća, a predturski kontinuitet njegovog razvoja nije nastavljen nego je postao objekt širih razvojnih politika Monarhije. Njen izravan utjecaj vidljiv je preko komisija koje su utvrđivale trenutno stanje popisima, u formiranju upravne administracije i jedinica lokalne samouprave, te parcelizaciji i dodjeli zemljišta koju vodi novo administrativno plemstvo vezano za službu i vladara, a ne feudalne institucije i lokalno plemstvo.

Taj proces uvjetovan je financijskim zahtjevima Monarhije te potrebom vladara da nagradi vlastite službenike, pa ga u skladu s time obilježava nastanak velikih veleposjeda koji se dodjeljuju zaslužnim pojedincima. Plemstvo istočne Hrvatske heterogeno je po statusu, etnicitetu, kulturi i interesima s vrlo malo ili nimalo veze s ovim područjem, a najčešće niti fizički prisutno na svojim posjedima. Od dvadesetih godina 18. stoljeća razvoj postaje ključni problem koji suprotstavlja interese države i vlastele, a lomi se preko seljaštva. Državna administracija je zainteresirana za povećanje broja stanovnika zbog povećanja porezne baze, kao i razvoja trgovine u skladu s kameralističkom politikom, dok je vlastela zainteresirana za izvlačenje što većih prihoda sa svojih posjeda.

Povećavanje poreza, obvezni rad i brojna naturalna davanja uzroci su nezadovoljstva stanovništva i sveobuhvatnog širenja nesigurnosti i razbojništva koje su pak onemogućile

trgovinu i napredak, ali i u konačnici pokrenule daljnji razvoj ponajprije kroz regulaciju urbarijalnih davanja te uređivanju odnosa seljačka i vlastele.

Od sredine 18. stoljeća dolazi do ubrzavanja razvoja i modernizacije. Kasnofeudalni sustav prikazan je na Vukovarskom, Valpovačkom i Beljskom vlastelinstvu. Vlastelinstva su glavni gospodarski subjekti te voditelji modernizacije budući da raspolažu s dovoljno kapitala za ulaganja i povećavanje materijalne baze potrebne za kapitalističku proizvodnju. Kroz popise i procjene Vukovarskog vlastelinstva u radu je prikazana analiza njegovih selišta te struktura prihoda s osvrtom na vrijednost infrastrukture kao što su mesnice, gostionice, te prirodne pogodnosti kao šume i ribolov uz prihode od same kontribucije. Uprava te struktura činovništva prikazana je na primjeru Valpovačkog vlastelinstva s obzirom na hijerarhiju i sastav vlastelinskih službenika, kao i važnost angažiranosti samog vlasnika na posjedu. Razvoj Valpovačkog vlastelinstva vidljiv je iz strukture njegove uprave koja se razvija od skupa činovnika definiranih službom do upravnih ureda s jasno definiranim obvezama i zadacima. Beljsko vlastelinstvo formalno pripada županiji Baranji ali zbog geografskog smještaja u baranjskom trokutu dijeli brojne sličnosti sa Slavonskim područjem, a danas je dio istočne Hrvatske. Kao vlastelinstvo s pravom mača na njemu je prikazana pravna uloga vlastelinstva te njena međuovisnost sa županijskom upravom. Vlastelinstva su također imala veliku ulogu u lokalnoj samoupravi budući da se ona do kraja 18. stoljeća oslanjala na vlastelinstva pri skupljanju poreza i ostalih davanja. Infrastrukturni napredak, odnosno građevna uloga, predstavljala je jedan od najvećih troškova, ali i zasluga vlastelinstava. Izgradnja dvorca Eltz te uređenje Vukovara, dvorac u Valpovu i Belju, kao i brojni nasipi te odvodni kanali u Baranji prikazuju kako su ona oblikovala ne samo gospodarstvo i kulturu nego i reljef samog istočnohrvatskog prostora. Težnja za modernizacijom vidljiva je i iz uputa Ivana Kapistrana Adamovića i radova Matije Antuna Reljkovića, a njen proces opisivao je i Freidrich von Taube. Iako je kroz 18. stoljeće vidljiv razvoj ipak ona ostaju feudalne institucije ovisne o tlaci kao izvoru radne snage, a istočna Hrvatska na periferiji razvoja i modernizacije kao jedna od najnerazvijenijih pokrajina pod Habsburškom vlašću.

Ovaj rad prikazao je istočnu Hrvatsku i njena vlastelinstva kao objekt carske modernizacije te poteškoće s kojima se ona suočavala pri tome opisivši uvjete, razvoj i slabosti kasnofeudalnog sustava na njenim vlastelinstvima prije prelaska na kapitalistički sustav proizvodnje.

8. LITERATURA

1. Baeles, Derek, *Enlightenment and reform in eighteenth century Europe*, International Library of historical studies, IB TAURIS, London, 2005.
2. Bogović, Božić, Dubravka, Drava u opisima vlastelinstva Belje u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća, *Podravina* Vol. 86, br. 24, Koprivnica, 2013., str. 86 – 96
3. Čoralić, Lovorka, Vrbanus, Milan, "Selo i seljaštvo", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013.
4. Čoralić, Lovorka, Vrbanus, Milan, "Gospodarstvo", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013.
5. Evans, Robert, John, Weston, *Austria, Hungary and the Habsburgs Central Europe 1683-1867*, Oxford University Press, New York, 2006.
6. Fichtner, Sutter, Paula, *The Habsburg Monarchy, 1490-1848 Attributes of Empire*, PALGRAVE MACMILLAN, Hampshire, 2003.
7. Karaman, Igor, *Hrvatska na pragu modernizacije 1750-1918.*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2000.
8. Karaman, Igor, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje, studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII-XX st.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1997.
9. Karaman, Igor, "Osnovna obilježja imanja "Belje" i Darda u sastavu kasnofeudalnih kapitalističkih zemljoposjeda na baranjsko-slavonskom tlu do 1918. godine", *Tri stoljeća Belja : zbornik radova*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1986.
10. Karaman, Igor, *Valpovačko vlastelinstvo, ekonomsko-historijska analiza*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1962.
11. Kiss, Magdolna, "Život kmetova na veleposjedima u Baranji između Dunava i Drave od 1700. do 1848. godine", *Tri stoljeća Belja : zbornik radova*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1986.
12. Kolar Dimitrijević, Mira, "Pisanje i djelovanje Matije Antun Reljkovića na gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskoga programa Bečkog dvora za Hrvatsku i Slavoniju", *Matija Antun Reljković i Slavonija 18. stoljeća*, Poglavarstvo Općine Davor, FFZG, Zagreb, 2000.
13. Mažuran, Ive, Pavić, Hrvoje, "Čepin krajem 17. i tijekom 18. stoljeća", *Essehist br. 6.*, Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2014., str. 104 – 111
14. Mažuran, Ive, *Izvjestaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine, 1698. i 1702. godine*, Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1989.

15. Mažuran, Ive, *Rješenja zemaljske uprave za Slavoniju 1738-1742*, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1970.
16. Mažuran, Ive, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736 godine*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Radovi, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1993.
17. McNabb, David E., *A Comparative history of commerce and industry, volume I - Four paths to an industrialized World*, Palgrave Macmillan US, New York, 2016.
18. Pavić, Hrvoje, *Ekonomska povijest – prikaz ekonomske djelatnosti Ivana Kapistrana I. pl. Adamovicha de Csepina*, (diplomski rad), Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2015.
19. Pavić, Hrvoje, "Kolonija Ciprovčana u Osijeku s osvrtom na obitelj Adamovich de Csepina", *Essehist broj 4.*, Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2012.
20. Popović, Štefanija, *Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848.*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1993.
21. Raczi, Peter, "Pravno ustrojstvo i funkcioniranje dardanskog i beljskog vlastelinstva od nastanka do 1918. godine", *Tri stoljeća Belja : zbornik radova*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1986.
22. Skenderović, Robert, "Demografska gibanja", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013.
23. Sršan, Stjepan, "Inkorporacija Srijema i Donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljanje civilne vlasti 1745. godine", *Godišnjak 12 ogranka Matice hrvatske Vinkovci za 1994.*, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, Vinkovci, 1995.
24. Sršan, Stjepan, *Popis i procjena 35 sela vukovarskog okruga 1722*, Anali zavoda za znanstveni rad u Osijeku 3, JAZU, Osijek, 1984.
25. Sršan, Stjepan, *Slavonija i Srijem 20-ih i 30-ih godina 18.stoljeća*, Anali zavoda za znanstveni rad u Osijeku 7 1989., JAZU, Osijek, 1990.
26. Štefanec, Nataša, "Plemstvo", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013.
27. Sučić, Mihael, "Razbojništvo na području Valpova i Miholjca", *Podravina : časopis za multidisciplinarna istraživanja*, Vol. 15 No. 30, Zagreb, 2016., str. 213 – 221
28. Vitek, Darko, "Istočna Hrvatska", *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013.
29. von Taube, Friedrich Wilhelm, *Slavonija i Srijem 1777./1778*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2012.
30. Vrbanus, Milan, "Toponimija Našičkog vlastelinstva", *Povijesni prilozi*, Vol. 21, No. 21, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002.